

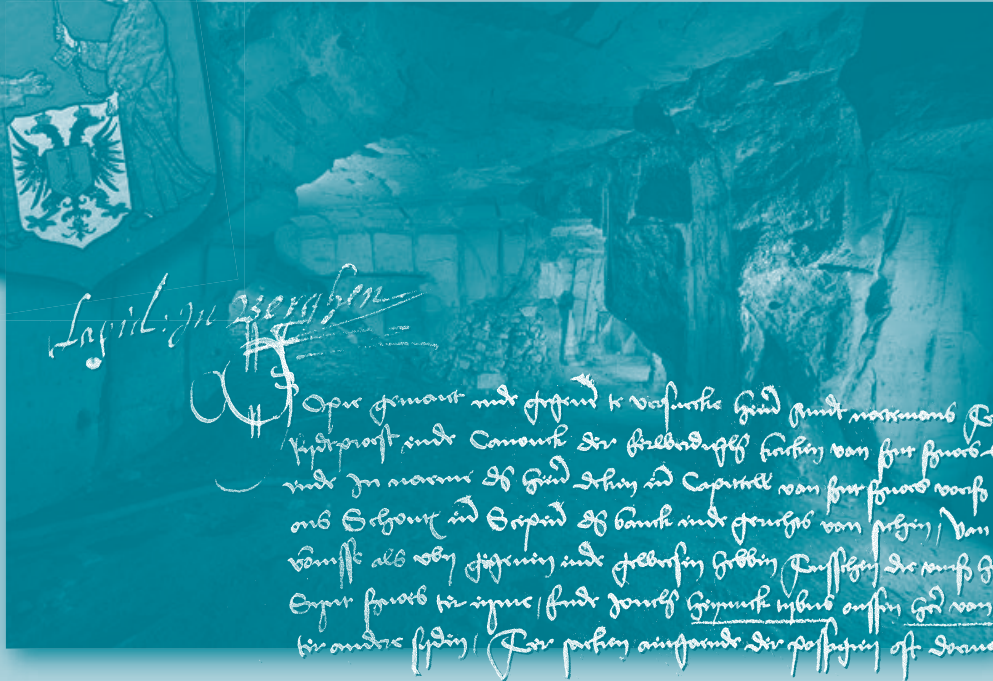
SOK

SEPTEMBER 2019

mededelingen

71

Sagitt: in gesehen

73

*Oppe gemaint mit geseen te verfuete hieud punde maximois Gontst +
 viderpriet ende Canonik der brelbodeghe hiekin van fier suere tucht
 mit in waerem de hieud Ichin in Capittel van fier suere voerf Ouderling
 ons Schouwe in Oepend de banch ende geseen van pregen / Van aghelley
 vauwste als wey geseen ende geseen hiekin Preffigen die vauw hieud van
 Expre suere te igne / funder dorend Gymnastie vauw ansin Gie van pregen
 te andere sieden / Fier pregen ainspande der passagen oft Doornast bidden*

SOK

mededelingen

71

- 2 Het kapittel van Sint Servaas, de schepenbanken en mergel (1)**
– *John Knubben, Bovenstebosch 34, 6228 SJ Maastricht*

Het kapittel van Sint Servaas, de schepenbanken en mergel (1)

JOHN KNUBBEN, BOVENSTEBOSCH 34, 6228 SJ MAASTRICHT

AFBEELDING 1: (Achterkant titelpagina) Kenmerkend landschap in de 'Grote Berg' te Zichen – Zussen. Hoge gangen. In het oude gedeelte de typische schuine afkantingen die voor meer
◀ stabiliteit moesten zorgen. Foto: Rob Heckers.

Inleiding

In 2008 is ten behoeve van de publicatie 'In en om de Geulhemmergroeve' van Stichting 'De Rotswoning' uitgebreid onderzoek verricht in de archieven van het kapittel van Sint Servaas te Maastricht. De nadruk lag bij dat onderzoek aanvankelijk op gegevens met betrekking tot mergelwinning in de schepenbank Berg. De vondsten waren uitermate interessant. Daarom werd besloten om tevens alle resoluties te bestuderen die te maken hadden met de mergelwinning in Heer en Zichen. Heer was ook één van de schepenbanken van het kapittel en Zichen was sinds 1509 in het bezit van het kapittel gekomen.

De gevonden documenten zijn nu gezamenlijk verwerkt tot een tweetal themanummers van SOK Mededelingen. Hierin wordt de belangrijke rol, die het kapittel van Sint Servaas te Maastricht bij de mergelwinning had, nader belicht.

De periode tussen 1500 en 1800 was voor de regio een zeer roerige tijd met veel krijgsgeweld en belegeringen van de nabijgelegen vesting Maastricht. In deze publicatie wordt hier niet op in gegaan. Het is de bedoeling in een andere publicatie aandacht te besteden aan het schuilen in de mergelgroeves en de gevolgen van dit krijgsgeweld voor de plattelandsbewoners.

In het eerste themanummer dat nu voor u ligt wordt het geduld van de 'mergelverslaafde' lezers van SOK Mededelingen helaas even op de proef gesteld. Er wordt namelijk gestart met enige theoretische uitleg over een kapittel. Ik zal echter proberen deze pijn te verzachten door de theoretische uitleg met wat anekdotes te mengen. Het kapittel van Sint Servaas te Maastricht en haar schepenbanken staan centraal. De

AFBEELDING 2: Sint Servaaskerk, Cantagallina 1612. Bron: Wikipedia.

Er bestaan twee soorten kapittels; domkapittels en de zogenaamde collegiale kapittels.

Een domkapittel, of een kathedraalkapittel, wordt gevormd door een groep vooraanstaande, ervaren geestelijken uit het bisdom. Deze groep fungeert als raadgevend orgaan voor de bisschop. De leden hebben een belangrijke taak bij de verkiezing van een nieuwe bisschop.

Een collegiaal kapittel daarentegen is een leefgemeenschap van geestelijken met een eigen structuur, verbonden aan een voornamelijk niet-kathedrale kerk. Zij heeft, zeker aanvankelijk, iets van een kloosterstructuur, evenwel zonder de strikte kloosterlijke leefwijze.

taken van de rijproost, de schout en de gerechtsbode komen aan de orde. Tevens wordt kort ingegaan op mergel als bouw materiaal en de bij de winning gevolgde werkwijze. Vervolgens worden in dit nummer documenten besproken die te dateren zijn tussen 1500 en 1600. In volgend themanummer zal aandacht besteed worden aan de periode tussen 1600 en 1800.

1.1 Wat is een kapittel?

Als we het over de geschiedenis van de mergelwinning hebben, komen we vaak het kapittel van Sint Servaas tegen. Wat is een kapittel nu eigenlijk.

In Maastricht bestonden twee van deze collegiale kapittels naast elkaar. Dit waren het kapittel van Sint Servaas (40 kanunniken) en het Onze-Lieve-Vrouwekapittel (17 kanunniken). Zij vormden elk, politiek gezien, autonome staatjes binnen Maastricht met uitstraling naar hun kapitteldorpen buiten de stad. Een kapittel was op velerlei wijzen innig met de Kerk verbonden. Juridisch gezien stond het echter los van de structuren binnen het bisdom. Tot 1800 fungeerden de Sint Servaaskerk en de Onze Lieve Vrouwekerk als kapittelkerken die niet voor het 'gewone' volk bedoeld waren. De Maastrichtse parochianen hadden hun eigen kerken, respectievelijk de Sint Janskerk en de Sint Nicolaaskerk. De Franse overheersers hieven in 1797 alle collegiale

AFBEELDING 3: Plattegrond Maastricht, Guiccardini 1581. Het kapittel nam zowel letterlijk als figuurlijk een belangrijke plek binnen de stad Maastricht in. De singel met de huizen van de kanunniken bevonden zich voornamelijk aan de linkerzijde van de Sint Servaaskerk (o.a. Sint Servaasklooster, Henric van Veldekeplein).

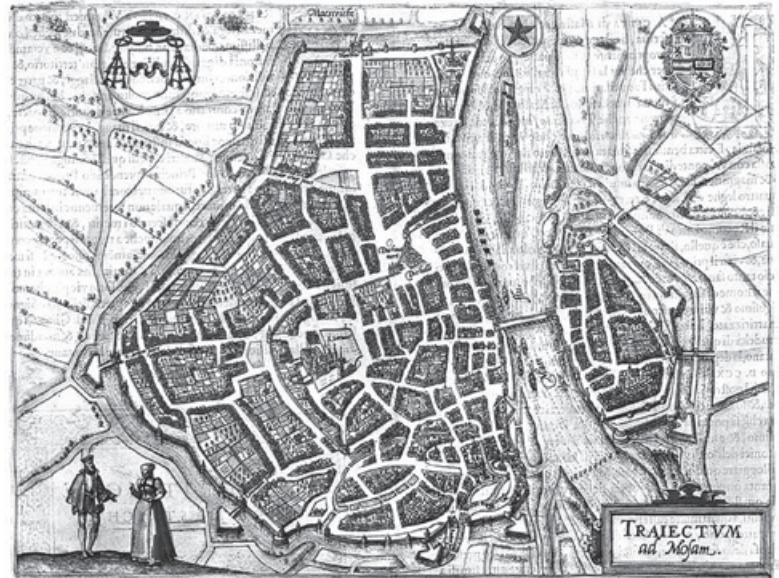
Bron: Wikipedia.

kapittels in het bij Frankrijk ingelijfde gebied op. Zij werden over één kam geschoren met de kloosters. Het kapittel van Sint Servaas hield toen definitief op te bestaan. Het bleek niet meer levensvatbaar.

Een kapittel was dus een kerkelijke instelling bestaande uit een college van geestelijken, kanunniken genoemd, die aan de kerk, in dit geval de Sint Servaas, verbonden waren om er gezamenlijk de liturgie te vieren en het koorgebed te bidden. Dit college werd 'kapittel' genoemd naar het hoofdstuk (capitulum) uit de Heilige Schrift dat dagelijks voorgelezen werd in de 'kapittelzaal'. Dit was tevens de vergaderplaats waar de 'kapitulanten' als gemeenschap beraadslaagden en rechtsgeldige besluiten namen. De benaming 'kapittel' voor de gemeenschap als zodanig is hiermee duidelijk.

1.2 Kanunniken

Kanunniken waren dus geen monniken of 'reguliere kloosterlingen', maar behoorden tot de zogenaamde 'seculiere geestelijkheid'. Deze term komt van het 'saeculum' oftewel 'het aardse leven, wereld'. Kanunniken waren dus 'wereldlijke' geestelijken die, net als priesters, bij hun wijding gehoorzaamheid beloofden aan de bisschop. Zij leefden 'in de wereld', tussen de mensen.

De leden van het kapittel dienden een vaste leefregel te volgen die met het Latijnse woord 'canon' (regel, richtlijn) aangeduid werd. Daar komt de benaming 'kanunnik' (canonicus) vandaan. Er was sprake van verschillende rangen waartoe een kanunnik kon behoren. Dit varieerde van 'scholaris', aspirant voor een zogenaamde 'kanunnikdij', jonger dan 20 jaar (bedoeld wordt hiermee de toekomstige prebende van een kanunnik), tot 'capitularis', een volwaardig 'kanunnikschap' in het bezit van alle rechten. Een prebende betreft de inkomsten waar een kapittel van kanunniken recht op heeft om in hun levensonderhoud te voorzien.

AFBEELDING 4: Rondom het Henric van Veldekeplein liggen een aantal kanunnikenhuizen met de status van rijksmonument. Het grootste en indrukwekkendste is deze proostenwoning (ca. 1750). In dit stadspaleis woonde de proost van het Sint-Servaaskapittel. Foto: Rob Heckers.

- 6 De geestelijke leiding van het college van kanunniken lag in handen van de deken. Intern was hij de hoofdverantwoordelijke voor de goede gang van het geestelijke leven, ook in de praktijk wat betreft overtredingen of rechtvaardigheid bij geldelijke aangelegenheden. De wereldlijke zaken van het kapittel als geheel stonden in- en extern onder het beheer van de proost. Dit gold ook voor het beheer van de schepenbanken.

Aanvankelijk bestond de voornaamste taak van de kanunniken in het samen zingen van het koorgebed ter ere van God en zijn heiligen. Dit raakte in de loop van de twaalfde eeuw echter minder verbindend zoals trouwens ook de gemeenschappelijke tafel en andere communautaire gewoontes. Dit was eigenlijk een onvermijdelijk gevolg van het feit dat recht op eigendom voor de individuele kanunniken niet a priori uitgesloten was. Naarmate men bijvoorbeeld een kinsdeel ontving uit een erfenis kon men daarop teren. Uiteraard werd dit gemakkelijk aanleiding tot een zekere afzondering.

Overigens konden de kanunniken beschikken over een zogenaamde *'prebende'*. Deze term staat voor: *'Wat verschaft moet worden'*. Dit was een uitkering uit de gewone inkomsten van het kapittel. Bovendien waren er ook nog de zgn. *'benefici'*, oftewel weldaden die verkregen werden via een stichting door een gefortuneerde buitenstaander. Voor diens zielenrust moest dan levenslang gebeden worden door de kanunnik die het vruchtgebruik van deze schenking ontving. Hoe het ook zij, veel kanunniken gingen nu *'buiten'* rond de kapittelkerk wonen, elk in een eigen huis langs de *'claustrale singel'* binnen het rechtsgebied, de immuniteit van het kapittel.

Het gebied van het kapittel van Sint Servaas strekte zich bij benadering uit over het Vrijthof, Keizer Karelplein, Tweebergenpoort, stadsmuur van de eerste omwalling, Sint Servaasklooster, Henric van Veldekeplein en om de Sint Janskerk naar het Vrijthof. Kanunniken bewoonden meestal riante woningen. Een aantal kanunnikenhuizen is in de hier boven beschreven straten bewaard gebleven. Ze stralen nog altijd een zekere deftigheid uit.

In deze publicatie zullen veel kanunniken de revue passeren. De bekendste kanunnik van het kapittel van Sint Servaas is zonder meer Theodoor Johan Godding (1722-1797). Een goed voorbeeld van de gegoede afkomst van de kanunniken. Godding had rechten gestudeerd en werd priester gewijd in 1745. Hij werd in 1750 kanunnik van het Sint Servaaskapittel tegen een betaling van maar liefst 12.000 gulden aan de

Staten Generaal. Hij bekleedde diverse functies binnen het kapittel. Zo was hij 'grootrekenmeester', meester van het Sint Servaas Gasthuis en deken van het kapittel.

Zijn bekendheid heeft alles te maken met een bijzondere vondst die blokbrekers rond 1770 in de Sint Pietersberg deden. De kanunnik was eigenaar van een riant buitengoed, villa 'Maeszicht' te Sint Pieter. Hij was in het bezit gekomen van de veelbesproken fossiele kop van een tot dan toe onbekende diersoort. Nu algemeen bekend onder de naam 'Mosasaurus'. Godding stelde deze bijzondere vondst tentoon in zijn buitenhuis gelegen aan de voet van de St.-Pietersberg. Toen de Franse troepen op 4 november 1794 Maastricht innamen, duurde het niet lang voordat zij het fossiel vonden. Een maand later transporteerden ze het via Tongeren naar Parijs. De kar werd voorzien van het opschrift: *'Offert au Gouvernement Français par le doyen de Godding de Maastricht'* (aangeboden aan de Franse regering door deken Godding uit Maastricht).

Ter illustratie van de vaak riante woonsituatie nog even een ander voorbeeld. 'Huis de Torentjes', waar nu André Rieu woont, werd in 1525 eigendom van Nicolaas Beyssel, kanunnik van de Sint Servaaskerk. Hij liet het in 1526 in vroegrenaissance stijl verbouwen. Het kasteel werd tot ver in de 18e eeuw dan ook 'de Biselstoren' genoemd.

1.3 Het levensonderhoud van kanunniken

Om in het levensonderhoud van de kanunniken te voorzien beschikte een kapittelkerk over grote hoeveelheden grond. Vooral het Sint Servaaskapittel was een belangrijke grootgrondbezitter. Het merendeel van deze bezittingen werd al geschonken vóór 1050. De eigendommen waren tot in de verre omgeving gelegen. De ongeveer 2000 hectare

landerijen werden verpacht. Al deze bezittingen worden uitgebreid beschreven door R. Hackeng in: 'Het middeleeuws grondbezit van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas-Rijn'.

Elf kapitteldorpen (banken) vormden de belangrijkste bezitting. Daar had het kapittel recht op het tiende deel (de zogenaamde 'tienden') van de opbrengsten van de grond. Misooft of regelmatige verwoestingen door soldaten zorgden overigens ervoor dat deze tienden door het kapittel nogal eens geheel of gedeeltelijk kwijtgescholden moesten worden.

Een kanunnik had als lid van het kapittel recht op de eerder genoemde prebende, een vaste toelage uit het kerkelijk goed. Hiervan kon de kanunnik naar eigen believen als voornaam geestelijke leven. De kapittels werden aldus deftige kerkelijke instellingen waar zonen van beter gesitueerde mensen op een rustige en gerespecteerde wijze hun leven doorbrachten. De elite zag de koop van een prebende als een verhoging van de eer en van het familievermogen aangezien dit als een goede geldbelegging gold

1.4 De kapittelvergadering

Binnen het kapittel was de kapittelvergadering een belangrijke factor. Het Sint Servaaskapittel vergaderde driemaal per week. Met meerderheid van stemmen genomen besluiten waren bindend, tenzij er zich naderhand nieuwe gezichtspunten opdeden. Een besluit kon slechts op een volgend algemeen kapittel worden gewijzigd. Aanwezigheid van alle kanunniken was verplicht. Op afwezigheid stond een boete die onder de aanwezige kapittelleden verdeeld werd. Hoogbejaarden en zieken die niet aanwezig konden zijn, golden als aanwezig. Deelnemers waren tot geheimhouding verplicht op straffe van verlies van uitkeringen voor één jaar.

De elf schepenbanken van het Kapittel van Sint Servaas.

AFBEELDING 5: De elf schepenbanken van het kapittel. Zichen en Zussen staan hier niet bij. Uitleg hierover in de tekst. Kaartbewerking Joep Orbons.

De proost en het kapittel van Sint Servaas te Maastricht oefenden eeuwenlang de heerlijke rechten uit over hun schepenbanken. Sinds de eerste helft van de vijftiende eeuw bestond het bezit uit de volgende elf banken: Berg, Heer, Berneau, Grootloon, Hees, Koninxheim, Mechelen aan de Maas, Sluizen, Tweekbergen, Vlijtingen, Zepperen (de laatste 9 zijn momenteel Belgisch grondgebied). De schepenbank moest erover waken dat de belangen van het kapittel van Sint Servaas als dorpsheer goed behartigd werden. Het kapittel had de volledige jurisdictie over de banken.

In bovenstaande opsomming staan Zichen en Zussen niet vermeld. Zij nemen een aparte plaats in die later in deze publicatie nader besproken wordt. Met de komst van de Fransen kwam aan deze eeuwenoude situatie een einde. Tussen 1797 en 1813 werd maar liefst ca. 1650 hectare grondbezit van het door het Franse bewind opgeheven kapittel verkocht.

1.6 De schepenbank en de schepen

Een schepenbank moet beschouwd worden als een rechtbank die voor één of meer dorpen bevoegd was. Bevoegdheden en samenstelling verschilden

1.5 Het kapittel van Sint Servaas en de schepenbanken

In zeer oude documenten wordt melding gemaakt van het feit dat de elf kapitteldorpen, ook wel 'banken van Sint Servaas' genaamd, het belangrijkste bezit vormden van het kapittel van Sint Servaas. J.M. van de Venne beschrijft in de 'Geschiedenis van Heer' o.a. uitgebreid de relatie tussen het kapittel van Sint Servaas en haar schepenbanken. Het woord 'bank' verwijst naar de plaatselijke schepenbank en de rechtspraak die daar ten uitvoer gelegd werd.

AFBEELDING 6: Wapen kapittel van Sint Servaas. Het toont de dubbelkoppige adelaar en de sleutel van Sint Servaas. Bron: Wikipedia.

van plaats tot plaats. Het kapittel van Sint Servaas was 'Heer' over deze elf 'heerlijkheden' en stond in deze hoedanigheid rechtstreeks onder de koning of keizer. Het kapittel stelde schout, schepenen en gerechtsboden aan. Het had het recht om deze functionarissen te schorsen of te ontslaan en ook om politieke en gerechtelijke verordeningen uit te vaardigen.

Een schepenbank bestond meestal uit 7 schepenen. Deze werden nu eens door de grondheer benoemd uit de grondbezitters van het dorp, dan weer door de geërfden binnen het rechtsgebied. Met deze term worden kloosters, grootgrondbezitters of eigenaren van tienden bedoeld. Deze waren immers in het bezit van aanzienlijke bezittingen binnen de schepenbank. Op basis daarvan konden zij samen met de bestuurders mee beslissen over allerlei zaken die de schepenbank aangingen. In andere plaatsen vulden de leden het college zelf aan. De voornaamste taak bestond uit de rechtshandhaving samen met de schout. De laatstgenoemde was overigens geen lid van de schepenbank. Er werden,

AFBEELDING 7: In het wapen van de schepenenbanken van het kapittel kwam de dubbelkoppige adelaar van het kapittel en de sleutel van Sint Servaas eveneens voor. Hier bijvoorbeeld het wapen van Heer. Bron: J.M. van de Venne, *Geschiedenis van Heer*.

AFBEELDING 8: Wapen Berg en Terblijt. Ook in dit wapen neemt de dubbelkoppige adelaar en de sleutel van Sint Servaas een voornaamste rol in. Bron: Heraldry-Wiki.com.

AFBEELDING 9: Schepensbank Heer anno 1670, tekening Joshua de Grave. Bron: J.M. van de Venne, *Geschiedenis van Heer*.

zaten. Dit vond in de middeleeuwen meestal plaats in de open lucht onder een geleide lindeboom. Hierbij was vaak veel volk aanwezig. Naderhand week men uit naar een vast adres waar de rechtspraak plaats vond. Toen het algemene recht ingevoerd werd, werden wetboeken en schriftelijke verslagen onmisbaar. De schepensbank was daardoor gedwongen om haar zittingen te houden in afgesloten ruimten. Om het volk er bij te blijven betrekken werden de zittingen gehouden met open deuren en ramen. Aldus kon iedereen die dat wilde kennis nemen van het vonnis dat werd uitgesproken.

1.7 Het voogdgeding

afhankelijk van de competentie, processen gevoerd van civiele en criminele aard.

De schepensbank had tal van bestuurlijke taken. Op gezette tijden werd het gemeentebestuur besproken zoals de organisatie van de inning van belastingen die verschuldigd waren aan de grondheer, de zorg voor de begaanbaarheid van wegen en waterlopen, het beheer van gemeentegronden, de zorg voor de veiligheid van het dorp en zijn inwoners en voor het uitvoeren van rechtspraak (zie hoofdstuk 2).

Dat men van schepensbank sprak, kwam door het feit dat in het begin de schepenen, de leden van de raad, tijdens hun bijeenkomsten op een bank

In de schepensbank werd drie maal per jaar het zogenaamde voogdgeding gehouden. Dit was een bijeenkomst van schout en schepenen met een groot deel van de mannelijke bevolking. De schout zat deze zittingen voor. Een voogdgeding werd tevoren aangekondigd in de kerk; daarna werden de mensen op de dag zelf opgeroepen door het luiden van de klokken. Men moest een zeer geldige reden hebben om niet aanwezig te zijn. Indien dit niet het geval was kon men rekenen op een fikse boete. Op 24 november 1706 bijvoorbeeld kreeg een aantal inwoners van Zichen en Zussen een dergelijke boete van het schepengerecht opgelegd omdat zij niet verschenen waren. Er werd hierover in de *'genachten'* (verslag van de vergaderingen die door de schepensbank gehouden werden) vermeld: *"D'heere officier verschijnt hem tegens Vaes Stevens, Jan Pauli, Jan Kinnet*

en Lenard Tans, heyscht van elck eene boete, ter oorsaeken sij op het vochtgedingen lestleeden niet gecompareert en hebben.”

Op deze bijeenkomst kon de bevolking klachten van gemeentelijke aard naar voren brengen. Deze konden bijvoorbeeld gaan over noodzakelijk onderhoud van wegen, afwatering, grensafscheidingen, overlast, buurtschapsplichten rond kerk, klooster, armenverzorging e.d. Persoonlijke onenigheden met derden moesten via andere gerechtelijke procedures worden afgehandeld. Na het optekenen van de klachten werd er door de schepenen, indien mogelijk, een beslissing genomen. Soms waren de problemen dan snel opgelost, sommige klachten bleven jaarlijks terugkeren. Als de schepenen beraad hielden was men verplicht aanwezig te blijven.

1.8 De rijproost en de schout

‘Proost’, staat voor ‘vóóran-gestelde’ van het Latijnse *‘prepositus’*. De titel ‘rijproost’ was ontleend aan de functie van toezichthouder op de paardenstallen. Mogelijk dat die benaming ook terug te voeren is op het gegeven dat de proost zijn functie uiteraard zeer vaak te paard uitoefende. In 1451 en 1457 werd in de archieven van het kapittel kanunnik Henricus van Heer aangeduid als *‘rijtproest’*.

De rijproost moest de schepenbanken zo dikwijls mogelijk bezoeken. De jaargedingen en de gewone rechtszittingen diende hij bij te wonen. Daarnaast was het zijn taak de rechtspraak te bevorderen door regelmatig met schout en schepenen te overleggen. Bij de uitspraak trad hij op als voorzitter van de rechtbank. Als er binnen een schepenbank conflicten ontstonden, waarbij de rechten van het kapittel rechtstreeks in het geding kwamen, moest hij dadelijk het kapittel raadplegen. In bepaalde situaties mocht hij ook zelf beslissingen nemen onder voorwaarde dat het kapittel geen nadeel hiervan ondervond.

Hierbij een voorbeeld van het functioneren van de rijproost in Zichen. Lange tijd geleden deden zich te Zichen blijkbaar ook al instortingen voor. De naam ‘Wachelkoul’ is niet voor niets tot stand gekomen! Deze instortingen zorgden in de bovengrond naast schade ook voor een gevaarlijke situatie. Meestal werden ze veroorzaakt door breekwerkzaamheden in de ondergrond. Zo werd in 1710 gerechtsbode Willem Wouters in een weiland dat achter zijn woning gelegen was en in eigendom was bij de weduwe Wijn Buesen geconfronteerd met een forse grondverzakking. Deze was ontstaan ten gevolge van een instorting in de ondergrond. Op verzoek van de schout ging rijproost De Schelbergh in de groeve op onderzoek uit. Hij werd vergezeld door de schepenen. Men verklaarde dat de bovengrondse verzakking groot was. Verder beschouwde men de situatie als zeer gevaarlijk waarbij gevreesd moest worden voor nog meer onheil en schade in de toekomst. In de genachten d.d. 15 januari 1710 werd hierover het volgende vastgelegd: *“Den heere officier deser heerlycheydt versoect alsulcke kuyle als ingevallen is in eene weyde achter Willem Wolters wooninge toestaende Margriete de Weduwe Wijn Buesen, gevisiteerd ende deselve bij UE pertinentelijck aengeteekent te worden. Is gewesen te visiteren.*

Ende ter selver tijdt schepenen sich derwars begeven hebbende, in presentie van den eerw: heere Rijproost de Schelbergh, hebben deselve seer groot, vervaerlijck ende peryckeelus gevonden, met apparentie van noch meerder onheylen ende schadens te causeren, en is in hoeden geleydt.”

In dit verslag is tevens opgenomen dat op de bewuste plek de heer Sampson, schepen van de stad Maastricht, in functie als rentmeester van den Grooten H. Geest aanwezig was. Dit was één van de vele kerkelijke instellingen die toen actief waren. Dubbelfuncties kwamen blijkbaar toen ook al voor! De schepen was speciaal te paard gekomen en gaf aan dat

het bezit van de stichting reeds ernstig beschadigd was. De hiervoor verantwoordelijke personen zouden volgens hem voor de schade dienen op te komen.

Om misdrijven te voorkomen moest de rijproost besluiten afkondigen en straffen vaststellen; bij zwaardere misdrijven het kapittel raadplegen. Verder diende hij op te treden tegen ambtenaren die hun taken niet goed vervulden. De rijproost kreeg van alle boetes en 'amenden' een derde deel. Als deze boete meer dan dertig goudgulden bedroeg dan werd zijn aandeel teruggebracht tot een tiende deel.

Het behoorde tot de competenties van de rijproost verlof tot brouwen, bottelen en verkopen van bier te geven en eveneens toestemming te geven tot het organiseren van het koningsvogelschieten bij de schutterijen en tot het houden van kermissen. Het transport van overledenen of misdadigers naar of van een rechtsgebied diende met zijn instemming te gebeuren. Verder moest hij toestemming geven voor jacht en visserij binnen zijn schepenbank en had hij de verantwoording over het keuren van allerlei producten. De functie van de rijproost vertoont, met uitzondering van de rechtspraak, overeenkomsten met die van de huidige burgemeester in diens functie van hoogste politieautoriteit in de gemeente.

Een leuke anekdote toont ons nogmaals de rijproost in actie. Zo staat in de rollen (dossier van de zittingen van de schepenbank) te lezen dat op 21 juni 1712 door deze een overtreding werd vastgesteld en bestraft. Er was blijkbaar kermis in het dorp. Eerder was al door het kapittel al een verbod uitgevaardigd om op de zondag dat er bronk was te dansen. De Zichenaren lieten zich bij het 'bouwen van dit feestje' in ieder geval niet van de wijs brengen! De eerwaarde heer rijproost, als adjunct officier, daagde daarom een flink aantal feestvierders. Betrapt werden: Wouter

Jans, Jan Jongen, Willem Lenarts, Marie Cremers, de maagd van Claes Louvrix, Marie Lenarts, Jan Meers, Jan Wouters, Servaes Philips en Stas Cremers. Daarnaast werd vermeld dat er nog meer personen betrapt waren die aan het dansen waren. De rijproost eiste van ieder de daarvoor vastgestelde boete van 3 goudgulden. Dit omdat zij ondanks het verbod van de Heren op bronkzondag het zich veroorloofd hadden om toch te dansen. Het was in ieder geval 'kassa' voor de rijproost!

In de archieven komen we meerdere malen een rijproost tegen die over meer dan één schepenbank het toezicht uitoefende. In deze publicatie zal vaker aan de orde komen dat er zich vele oorlogssituaties voorgedaan hebben binnen het gebied waarover het kapittel de bestuurlijke en rechterlijke macht uitoefende. Hierbij kan o.a. gedacht worden aan de roerige tijden rond de Tachtigjarige Oorlog (1568 – 1648), de vele belegeringen van de vestingstad Maastricht en de verschrikkingen rond de Oostenrijkse Successieoorlog (1740 – 1748).

De schout: Ondergeschikt aan de rijproost was er voor de banken ook een schout die eerstgenoemde meestal vertegenwoordigde. De schout was de hoogste rechtelijke ambtenaar na de rijproost. De functie van de schout zou men kunnen vergelijken met die van de substituut-officier van justitie en tevens commissaris van politie. Dit onder en naast de rijproost. De schout spoorde de wetsovertreders op en diende de klacht tegen hen in bij de schepenen. Het proces werd dan door de schepenbank behandeld en de schepenen velden het vonnis naar de eis van de schout. In de rollen van Zichen en Zussen die hierna vaak ter sprake komen staat de schout in de documenten vaak vermeld als D'Heere Officier.

Op gezette tijden kwamen de leden van de schepenbank, de schout en de schepenen, bij elkaar om na te gaan of de dorpsbewoners overeenkomstig

de belangen van het kapittel hadden gehandeld. Daarnaast werd erop toegezien dat de onderlinge verhoudingen in het dorp van dien aard waren dat de heer hier tevreden over kon zijn.

1.9 Schepenboeken, rollen en genachten

Schepenboeken: Het kapittel bepaalde in 1500 dat in haar banken 'schepenboeken' bijgehouden dienden te worden. Deze werden ook wel 'gedingboeken' of 'rolregisters' genoemd. In deze schepenboeken werden zaken opgenomen die op een vergadering van het schepencollege werden besproken en uitgevaardigd. Tevens staan er afschriften in van benoemingsbrieven van schout en schepenen. Daarnaast werden er vele zaken m.b.t. het rechtswezen in opgenomen

Rollen: Deze bevatten het officiële register van de rechtszittingen met uitspraak en vonnis van schout en schepenen. Vroeger werden die op een rol papier geschreven welke tussen twee cilindervormige houders werd afgerold, respectievelijk opgerold. Vergelijk de nog altijd in de synagoge gebruikte 'Thora-rol'.

Genachten: Dit zijn de verslagen van de secretaris van de schepenbank betreffende alle besprekingen van een rechtszaak, voorafgaand aan de officiële, gemotiveerde vonnissen. De naam is te verklaren door het gegeven dat deze besprekingen bij belangrijke zaken 'tot in de nachtelijke uren' konden duren.

1.10 De gerechtsbode en de 'roep'

De gerechtsbode: Dit was de laagste ambtenaar van het schepengerecht. Hij moest bij een geding de partijen dagvaarden, de beslissingen van de schepenen aan de betreffenden aankondigen, arresten die voorgelegd werden uitvoeren en 'aanzeggen'. Daarnaast oefende hij meer soortgelijke functies uit die nu veelal door een deurwaarder worden verricht.

Het is duidelijk dat hij vaker decreten moest uitvaardigen waarbij hem nu niet direct de sympathie van de bevolking ten deel viel. De gerechtsbode had ook de taak de jaargedingen (voogdgedingen) bijeen te roepen door het luiden van de kerkklok. Voorts moest hij de ordonnanties, reglementen en bekendmakingen van het schepengerecht of van het kapittel van Sint Servaas publiekelijk afkondigen.

Daarnaast moest hij de rijproost en de schout assisteren bij hun taken. Dit kon bijvoorbeeld betekenen dat hij in gezelschap van een aantal 'schutten' iemand moest gaan arresteren. Dit zijn weerbare mannen die deel uitmaakten van een soort burgerwacht en die speciaal daarvoor konden worden opgeroepen. Leden van de schutterij waren vanzelfsprekend ook 'schut'. De rijproost en de schout stelden tenslotte ook veldboden aan om de destijds veel voorkomende diefstallen van veldgewassen tegen te gaan.

De roep: In deze publicatie komen we de gerechtsbode regelmatig tegen bij het doen van een zogenaamde 'roep', een eeuwenoud gebruik in de schepenbanken. Dat hield in dat de gerechtsbode op een vaste openbare plaats, bijvoorbeeld vóór het gemeentehuis of bij de kerk na de hoogmis, een oproep deed aan dader en eventuele getuige(n) om zich te melden. Hierdoor probeerde de schout meer informatie over een gepleegd crimineel feit te achterhalen. De dader werd opgeroepen zich te melden bij het schepengerecht. Dit nalaten werkte eventueel strafverzend. Daarnaast was het ook de bedoeling dat eventuele getuigen zich zouden melden.

De schepenbank was verder bevoegd om tot een zekere kapitaalwaarde bepaalde misdrijven te berechten en uitspraak te doen in burgerlijke geschillen. Ook criminele zaken konden tot haar bevoegdheid behoren,

veelal met uitzondering van die waarvoor lijfstraffen golden. De overdracht van onroerende goederen en verdelingen van erfenissen vonden eveneens plaats voor de schepenbank.

Een heel leuke anekdote vormt het gegeven dat uit de genachten van 14 juni 1707 blijkt dat er sprake was van onderlinge concurrentie tussen de jongeren van Zichen en Zussen. Vrij vertaald komt het erop neer dat de jeugd van Zichen op zondag 5 juni van dat jaar 's nachts na een feestje blijkbaar het plan opgevat had om de jeugd van Zussen op te gaan zoeken om hen eens een lesje te leren. Daartoe ging een soort knokploeg, gewapend met stokken, op zoektocht naar Zusser slachtoffers. Nadat men die op de 'Heeren Straat' aangetroffen had, gaven ze hun een flink pak slaag en liet men hen onder bedreiging met de dood *"koek koek"* roepen. Hierbij werd veel lawaai gemaakt, gejuicht en deed men alsof men laveloos was. Uiteraard waren de schepenen hier niet van gediend en liet men de gerechtsbode na de hoogmis de *'roep'* doen. Dit betrof uiteraard een verzoek van de heren van het kapittel om meer informatie betreffende deze kwestie. Uiteraard meldde zich niemand.

Op 17 september 1702 wordt in de genachten vermeld dat er een 'roep' gedaan is om erachter te komen wie het lef gehad heeft ongevraagd een kuil van een ander open te breken en daarin zijn oogst te 'bermen' oftewel op te slaan: *"Wie diegeene sijn oft is, die sich gepresumeert hebben een cuyle op te breecken en daarinne te bermen?"*

De betreffende kuil zou achter *Caerkens Stege* gesitueerd zijn en wel onder land van Francq Lenarts. Zulk vergrijp vond in korte tijd meerdere malen plaats. Op 11 december van dat jaar werd bijvoorbeeld door de schout (d'heere officier) een verbod uitgevaardigd aan een aantal personen om veldvruchten uit de kuil van Servaas Mees van Zussen te halen. Het ging

toen om Liben Tans, Thijs Meers, Reiner Reiners, Peter Clercx, Jacob Palmars en Lemmen van den Bosch, allen inwoners van Heukelom.

In de genachten is opgenomen dat deze personen zonder toestemming hun veldvruchten *"in sijn cuijle afgesmeeten en aldaer gebermt hebben sonder sijn permissie."* Mogelijk hebben de Heukelommers daarmee hun veldvruchten veilig willen opbergen aangezien het een onrustige tijd was waarin men grote kans liep dat de oogst door foeragerende legers gevorderd werd.

1.11 De positie van de heerlijkheid Zichen – Zussen binnen het kapittel

Deze dorpen waren al in de bloeitijd van de Middeleeuwen nauw met elkaar verbonden in één heerlijkheid. Ze worden voor het eerst officieel vermeld in 1139 als één schepenbank waar het Loonse landrecht gold. In het document werd de heerlijkheid vermeld als: 'Sechene cum eclesia', 'Susgene'. Vanaf 1366 tot begin van de 16e eeuw was ze in bezit van de familie Van der Marck.

In het kader van de Luikse burgeroorlogen tijdens de laatste decennia van de 15e eeuw had in 1482, nabij de inmiddels verdwenen burcht aan de huidige Burchtstraat, een militaire confrontatie plaats tussen Maastrichtse troepen en aanhangers van Evrard van der Marck. Bij dit treffen, ook wel eens de 'veldslag van Zichen', genoemd, sneuvelden meer dan 500 soldaten.

In de archieven van het kapittel wordt deze burcht in de documenten die betrekking hebben op Zichen vaker vermeld. In het kader van deze publicatie is het alvast belangrijk te weten dat uit documenten blijkt dat bij de burcht van de landheer een ingang gelegen was tot een

onderaardse mergelgroeve. Dit zou nog voor veel problemen gaan zorgen tussen de landheer en het kapittel. Hierop wordt verderop teruggekomen.

Eerder werden al de elf banken van het kapittel van Sint Servaas opgesomd. In 1509 kwam daar de heerlijkheid Zichen – Zussen als bezitting van het kapittel bij. Deze nam bij de banken van het kapittel een aparte plaats in. R. Hackeng stelt in zijn publicatie: 'Het middeleeuws grondbezit van het Sint Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas – Rijn' dat deze heerlijkheid nooit als twaalfde bank van het kapittel werd beschouwd, aangezien de elf voornoemde schepenbanken 'rijksomiddellijke heerlijkheden' van het kapittel vormden, terwijl Zichen en Zussen als een Loons leen gezien moest worden waarvan het kapittel gewoon leenman was. De leenheer was de bisschop van Luik, die tevens graaf van Loon was.

Het kapittel kocht de heerlijkheid Zichen - Zussen van Jonkheer Tybus, de heer van Zichen. Dit gebeurde mogelijk om een einde te maken aan een langdurig conflict over de mergelwinning. Hierop wordt verderop in deze publicatie nog uitgebreid op teruggekomen. De mergelwinning te Zichen vormde een belangrijk bezit van het kapittel. De in de groeve van Zichen gewonnen mergel was van zeer goede kwaliteit en was dus ook zeer gewild.

De bovenvermelde burcht werd na de verkoop van Zichen in 1509 aan het kapittel bewoond door de rijproost of een van de kanunniken van het kapittel. De patronaats- en tiendrechten van de Zichense Sint-Pietersparochie kwamen in handen van de deken van het Maastrichtse Sint-Servaaskapittel. De Sint-Genovevakapel van Zussen was een kapelanie waarvan de bedienaar door de pastoor van Zichen aangesteld werd.

Pas in 1843 werd Zussen een autonome parochie. De oude kapel van Zussen werd toen door een nieuwe parochiekerk in neogotische stijl

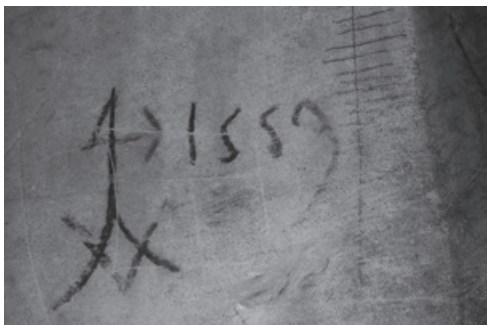
vervangen. De gotische Sint-Pieter en Laurentiuskerk van Zichen, die uit de veertiende eeuw stamde, werd in de loop van de 19e en de 20ste eeuw ingrijpend verbouwd. Beide gebedshuizen zijn uiteraard met mergel uit Zichen gebouwd.

1.12 Mergel als bouw materiaal

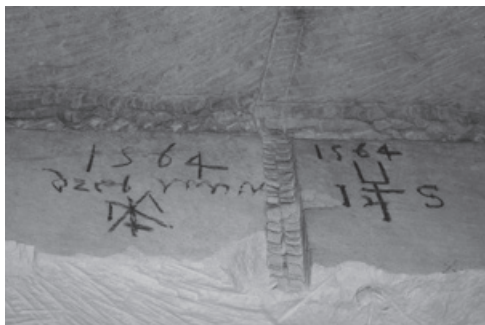
Voorheen maakte men bij bouwwerkzaamheden aan zijn huis vaak gebruik van materialen die men in zijn directe omgeving vond. Ons mooie Mergelland heeft sinds mensenheugenis bouw materiaal verschaft aan de bewoners van deze regio. In de relatief smalle strook tussen Tongeren en Valkenburg a/d Geul is eeuwenlang mergel gebroken. Dat is mogelijk door het feit dat een laag mergel in dit heuvelachtige gebied in de dalhellingen aan de oppervlakte komt. Zo zijn er in dit gebied op meer dan 300 plaatsen onderaardse mergelgroeven in exploitatie geweest.

De mogelijkheid om industrieel bakstenen te vervaardigen heeft het gebruik van mergel als bouw materiaal sterk doen afnemen. Momenteel wordt er nog maar in één onderaardse mergelgroeve door twee overgebleven bedrijven mergel gewonnen voornamelijk ten behoeve van restauratie van monumenten.

Het is een interessante vraag wanneer men bij bouwwerkzaamheden in deze regio op grotere schaal mergel is gaan gebruiken? Uit opgravingen van Romeinse villa's is gebleken dat de Romeinen al mergel gebruikten. Dit dan wel voornamelijk in de funderingen. C.J.M. Van der Veken, als architect betrokken bij de restauratie van de St. Servaaskerk, beschrijft in 'Samenvatting van en commentaar op het studierapport Sint Servaaskerk 1975', dat het veelvuldige gebruik van mergel bij bouwwerkzaamheden vóór de tweede helft van de twaalfde eeuw als hoogst onwaarschijnlijk te beschouwen is.

AFBEELDING 10 Huismerk anno 1559 Grote Berg Zichen. Foto: John Knubben.

AFBEELDING 11: Huismerk anno 1564 Grote Berg Zichen. Foto: John Knubben.

16 Uit dit grondig studierapport over de St. Servaaskerk bleek dat mergel op vele plaatsen in het kerkgebouw verwerkt is. Zo zijn vele gewelven geheel uit mergel vervaardigd. Een goed voorbeeld hiervan is de koepel van de zogenaamde Keizerszaal. Uit dit rapport blijkt dat de oudste toepassing van mergel samenvalt met de bouwfase van de kerk die gestart is rond 1165. In diezelfde tijd is ook mergel toegepast bij de verhoging van de buitenmuur van de octogoon van de Paltskapel te Aken. Dit kan als bewijs gezien worden dat er al in de tweede helft van de twaalfde eeuw sprake was van mergelwinning. Het is niet duidelijk of dit dan dagbouwontginningen waren of dat er toen al sprake was van exploitatie van onderaardse mergelgroeven.

Mergel werd vaker als bouw materiaal gekozen vanwege het relatief geringe gewicht en de gemakkelijke bewerkbaarheid. Van der Veken stelt dat bij de bouw van de St. Servaaskerk dit in ieder geval een belangrijke rol lijkt te hebben gespeeld bij de keuze van mergel voor plaatsen die geen al te grote belasting toelieten en waar een bijzondere meer complexe bewerking van

de bouwstenen noodzakelijk was. Dit laatste is volgens hem ook uit nader onderzoek gebleken.

1.13 Start mergelwinning door het kapittel?

Wanneer het kapittel van Sint Servaas zich actief met de winning van mergel onder haar eigendommen is gaan bemoeien, is nog niet duidelijk. Gebleken is dat het kapittel van Sint Servaas te Maastricht in ieder geval vanaf het begin van de zestiende eeuw tot de komst van de Fransen een grote rol speelde bij de

mergelwinning. Het kapittel had mergelgroeves in Zichen, Heer en Berg.

Het oudste archiefstuk betreffende mergelwinning door het kapittel dateert uit 1500. Dit handelt over een conflict tussen de heer van Zichen en de heren van het kapittel m.b.t. het recht van overpad. De documenten betreffende deze rechtszaak tonen in ieder geval aan dat het kapittel toen al langere tijd actief was in de mergelwinning te Zichen. Uit dit geding blijkt dus dat het kapittel al langer in de mergelexploitatie actief was, terwijl dit niet uit de archieven is op te maken. Helaas een aanwijzing voor het feit dat de archieven van het kapittel waarschijnlijk niet meer compleet zijn.

Vermeldenswaard is verder het gegeven dat onderzoek van het archief van het Kruissherenklooster te Maastricht laat zien dat tijdens de bouw (1440 – 1510) van het voornoemde klooster in de jaren tussen 1450 en 1454 behoorlijk wat mergel uit Zichen gebruikt werd. Dit als bewijs voor een aanzienlijk vroegere start van de mergelwinning daar. Interessant is

AFBEELDING 12: Voorbeeld van werkfronten boven elkaar. De zogenaamde 'Reuzentrap' in Keerderberg-Midden. Foto: Henk Ramakers.

ook het feit dat in de bouwrekeningen twee groeves te Zichen vermeld worden. De groeve tegenover de burcht wordt vermeld en een kleine groeve van iemand uit het dorp (*ab domicello cuiusdam villagii, letterlijk: huisje van een dorpsbewoner*). Eveneens interessant is het gegeven dat in bovenvermelde jaren ook mergel verkregen werd uit Gronsveld, Kanne en Caestert. Dit als illustratie van het feit dat onderaardse mergelwinning rond 1450 al op vele plaatsen tegelijk plaatsvond.

1.14 Methodes mergelwinning

In het kader van deze publicatie is het zinvol om kort op de methodes van mergelwinning in te gaan zoals die zich in de loop der eeuwen, mede door het kapittel, ontwikkeld hebben. Er zijn tussen de vijftiende en de twintigste eeuw meerdere methodes gebruikt. De documenten uit het archief van het kapittel tonen in ieder geval aan dat er tot laat in de tweede helft van de zestiende eeuw gewerkt werd volgens de zogenaamde 'bickelmethode'. Hierbij was de bickel het enige werktuig. Dit werd gehanteerd als slaginstrument. De werklieden gebruikten verder alleen nog hulpmiddelen om de stenen van hun plaats te krijgen. Deze methode maakte een grootschalige exploitatiewijze mogelijk omdat het werkfront uit verschillende niveaus bestond. Hierdoor konden meerdere blokbrekers tegelijk aan het werk zijn. Ieder niveau vormde als het ware voor de arbeider een eigen werkfront. Het was daarnaast ook mogelijk dat er meerdere blokbrekers op één en hetzelfde niveau werkten.

Deze werkwijze werd waarschijnlijk vooral toegepast als bij grote bouwwerkzaamheden grote hoeveelheden blokken tegelijkertijd nodig

waren zoals bij de bouw van kerken, kloosters, kastelen en stadsomwallingen. Het werk in de groeve kon uitgevoerd worden door een ploeg nagenoeg onervaren arbeiders die onder leiding stond van een opzichter. De kwantiteit van het product was dan belangrijker dan de kwaliteit. Bij deze methode viel relatief veel mergelpuin af. Dit werd weer gebruikt om het land te 'mergelen'. In de archieven van het kapittel vermelden meerdere documenten dat dit puin in de landbouw voor dit doel gebruikt werd.

Vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw werd een techniek ontwikkeld waarbij van meerdere werktuigen gebruik gemaakt werd. Vooral zagen waren hier bij belangrijk. Beide methodes hebben kennelijk nog geruime tijd naast elkaar bestaan. Hiervoor pleit dat in de documenten van het kapittel van Sint Servaas rond 1550 nog gesproken wordt over de bickelmethode terwijl in de Caestertgroeve op gladde 'gezaagde' wanden tekeningen aangetroffen worden die van rond 1450 dateren.

Bij deze nieuwe methode werden de blokken niet meer uit de wand gekapt maar uitgezaagd. De blokbreker werkte hierbij grote blokken mergel uit. Deze worden 'stoelen' genoemd. Deze methode is algemeen bekend als de 'Sibbermethode'. Er was veel minder afval van mergelpuin dan bij de hiervoor besproken methode. In de omgeving van Kanne werd de zogenaamde 'Kannermethode' gebruikt. Hierbij werd een andere blokmaat gehanteerd.

De voornaamste werktuigen van de blokbreker waren meerdere formaten zagen en stootbeitels, een houweel en een breekijzer. Om de blokken naar de kar te verplaatsen werd verder nog gebruik gemaakt van een handboom en houten wellen. Regionaal zijn er wel enkele verschillen, maar in het algemeen komt het allemaal op hetzelfde principe neer. De technieken werden vaak van vader op zoon doorgegeven. Zo zijn er

in de regio meerdere families geweest die vele generaties blokbrekers voortgebracht hebben.

1.15 Het kapittel en de mergelwinning

Het kapittel van Sint Servaas had de beschikking over een aantal mergelgroeven. De voornaamste groeve was de zogenaamde 'Lacroixberg' oftewel de 'Grote Berg' te Zichen (nu: Zichen Zussen Bolder, gemeente Riemst). Daarnaast bezat het kapittel de rechten op 'de tienden' van de groeven te Heer (nu: gemeente Maastricht) en Keer (nu: Cadier en Keer, gemeente Margraten). Verder bezat men de rechten op de groeven te Berg (nu: Berg en Terblijt, gemeente Valkenburg a/d Geul). Het kapittel deed in 1657 afstand van haar rechten op de mergelwinning in Heer ten gunste van de 'Vrij schutterye onder de heerlijkhey Heer'. In 1665 werden de rechten op de Geulhemmergroeve geschonken aan de parochie Berg welke overigens ressorteerde onder het kapittel.

Het kapittel van Sint Servaas heeft zoals gezegd een grote rol gespeeld bij de mergelwinning in deze regio, evenals bij het verder perfectioneren van de gebruikte techniek. Het kapittel had meerdere groeven in haar kapitteldorpen en met de exploitatie daarvan hield men zich intensief bezig. We zullen verderop in deze publicatie zien dat kanunniken zich ook als exploitant met de mergelwinning bezig hielden. Daarnaast zien we ze ook als toezichhouders optreden. Later werd de exploitatie van de mergelgroeves meestal verpacht aan derden. Tot eind achttiende eeuw werd een belangrijk deel van de inkomsten van het kapittel verkregen via de mergelwinning. Helaas is van de commerciële exploitatie van de mergelwinning door het kapittel bijna niets meer in de archieven terug te vinden.

1.16 Toezicht bij de mergelwinning

In de archieven van het kapittel komen we vaak dezelfde kanunniken

tegen die voor de mergelwinning verantwoordelijk waren. Dit is normaal, aangezien het kapittel uit een aantal kanunniken bestond waarvan ieder een bepaald deel van de taken op zich moest nemen. Verder blijkt dat vele kanunniken meerdere functies vervuld hebben.

In deze publicatie zullen we m.b.t. het toezicht op de mergelgroeven in de besproken documenten kanunniken tegenkomen in hun functie als rijproost. Deze functie bracht met zich mee dat deze ook verantwoordelijk was voor de mergelwinning binnen de schepenbank. Vaak zullen we in de documenten zien dat de rijproost bij zijn taak m.b.t. de mergelwinning nog begeleid werd door andere kanunniken.

In de tijdens de kapittelvergaderingen door het kapittel genomen resoluties tussen 1500 en 1700 worden de kanunniken die belast waren met het toezicht vaak door de secretaris van het kapittel met name genoemd. Daarbij valt op dat kanunniken zich in deze functie niet tot één groeve beperkten. De verklaring is gelegen in het feit dat de rijproost de verantwoording had over meerdere schepenbanken.

Een paar voorbeelden uit de archieven m.b.t. toezicht op de mergelwinning te Zichen:

- Op 6 juli 1588 werd de rijproost van Zichen door het kapittel opgedragen dat hij een onderzoek moest doen naar een blokbreker die de eed van betrouwbaarheid diende af te leggen.
- Op 18 juli 1590 kreeg de rijproost van Zichen de opdracht om een flinke en betrouwbare man te zoeken die zorg kon dragen over de groeve van Zichen.
- Op 15 januari 1597 kreeg de rijproost van Zichen van het kapittel opdracht om, in samenwerking met de heer Liechtenborch en in gezelschap van mannen die daarvoor geschikt waren en bovendien

over voldoende ervaring beschikten, (om = weglaten!) de groeve en de stenen te Zichen gaan controleren.

Bij deze laatste vermelding blijkt dus dat het kapittel gebruik maakte van een soort 'voormannen' die leiding moesten geven aan de blokbrekers. In deze hoedanigheid waren zij dus ook terzake deskundig en mochten het kapittel adviseren. De vermelde heer Liechtenborch komen we vaak tegen in de archieven als het de mergelwinning betreft. Zo wordt hij meerdere malen genoemd bij toezicht over zowel de groeve van het kapittel te Zichen, te Berg als ook over de groeve te Heer. Dit ter illustratie van het gegeven dat de kanunniken zich in hun functie niet tot één groeve beperkten.

In deze publicatie zullen alle documenten die betrekking hebben op mergelwinning door het kapittel tussen 1500 en 1800 uitvoerig besproken worden in 3 opeenvolgende blokken van 100 jaren elk.

Namen van kanunniken die we in de documenten regelmatig tegenkomen zijn:

Kanunnik Grootheijnen (o.a. 1563, 1586 en 1598).

Kanunnik Curtium (o.a. 1563, 1598, 1610).

Kanunnik Olivier uit Eijnatten genaamd Liechtenborch (o.a. 1585, 1589, 1590, 1592, 1597, 1598).

Kanunnik Bocholt(z) (o.a. 1580, 1581, 1589, 1592, 1595, 1602 en 1606).

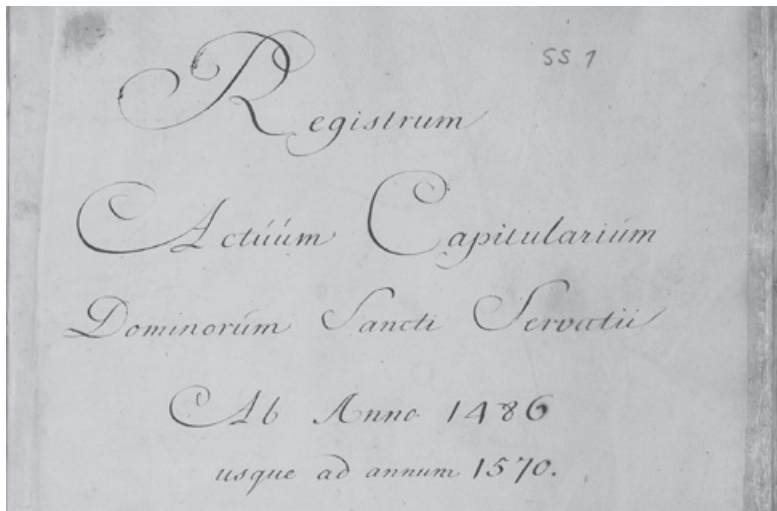
Kanunnik Brockart (o.a. 1599 en 1610).

Kanunnik Laurens Meijs (o.a. 1630).

Kanunnik Balthasar Cruets (o.a. 1772 en 1783).

Kanunnik Alardus baron van Eijll (o.a. 1786).

Hierna gaan we over op bespreking van alle in de archieven van het kapittel gevonden resoluties betreffende mergelwinning tussen 1500 en

AFBEELDING 13: 'Registrum actuum captularium 1486 – 1570'. Titelpagina van het archiefstuk met daarin de resoluties die het Kapittel van Sint Servaas tussen 1486 en 1570 nam. Bron: gedigitaliseerd archief kapittel RHCL.

1600. De resoluties tussen 1600 en 1800 worden gepresenteerd in een volgend themanummer van SOK-Mededelingen.

2 Mergelwinning door het kapittel van Sint Servaas: 1500 – 1600

2.1 Het archiefonderzoek

In dit deel worden de in de archieven van het kapittel van Sint Servaas aangetroffen resoluties die te maken hebben met mergelwinning tussen 1500 en 1600 besproken. Vanwege het overzicht is gekozen voor beschrijving van periodes van 100 jaar. Dit betreft dan de in de kapittelvergadering genomen beslissingen m.b.t. mergelwinning en

schenken van mergelblokken aan derden.

Eerder hebben we al gezien dat uit onderzoek ten behoeve van restauratie van de St. Servaaskerk is gebleken dat het kapittel t.b.v. bepaalde bouwwerkzaamheden al vanaf de tweede helft van de twaalfde eeuw mergel is gaan gebruiken. Zoals eerder vermeld dateren de oudst bekende documenten m.b.t. mergelwinning door het kapittel echter van veel latere datum.

Veel stukken betreffende de exploitatie van de mergelgroeve te Zichen blijken in de archieven van het kapittel te ontbreken.

Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat de exploitatie verpacht werd aan kanunniken en/of derden. Daarnaast zijn in de loop der eeuwen blijkaar heel wat archiefstukken verloren gegaan.

We zullen zien dat naast de leveringen voor vestingwerken, kerken en kanunnikenwoningen zelfs blokken geschonken worden voor het vervaardigen van beelden.

Voor de duidelijkheid is er voor gekozen om documenten die rechtstreeks uit het archief van het kapittel van Sint Servaas afkomstig zijn, te laten vergezellen van een nummer. Het eerste cijfer is het inventarisnummer en het tweede betreft het folio. Voor het overzicht is gekozen om de registraties te verdelen in diverse onderwerpen. Hierbij wordt de chronologische volgorde zoveel mogelijk aangehouden.

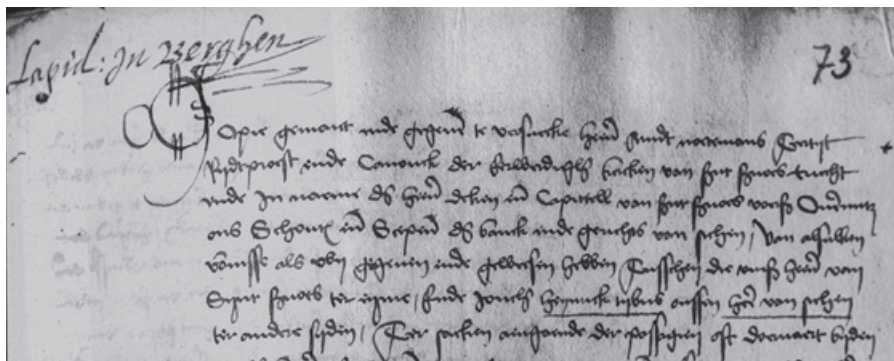
AFBEELDING 14: Detail van het document waarin het conflict tussen het kapittel en jonkheer Tybus in 1500 beschreven wordt. Scan bewerkt door Rob Heckers. Bron: RHCL 14Boo2A, charter 960-8.

2.2 Conflict met de Heer van Zichen

Bij de mergelwinning kwam het regelmatig voor dat er tussen exploiterende partijen en/of blokkbrekers onenigheden ontstonden over de ondergrondse werkzaamheden. Die hadden meestal te maken met het werken op elkaars werkplek, het werken onder andermans eigendom of voor transport van mergel gebruik maken van gangen die bij een andere partij in eigendom waren.

Reeds in 1500 speelde in Zichen een conflict tussen de landheer en het kapittel met betrekking tot het recht van overpad. Dit blijkt uit documenten in het archief van het kapittel van Sint Servaas. Dit onderwerp is reeds door F.S. van Westreenen besproken in SOK Mededelingen nr. 9 (1986). Vanwege het belang voor deze publicatie, waar het kapittel de hoofdrol in speelt, wordt er wederom ruim aandacht aan besteed. Op zoek naar eventueel nog meer informatie is van dit moeilijk leesbare document een volledige transcriptie gemaakt. Voor de liefhebbers van Oud Nederlands worden de belangrijkste passages van de gerechtsdocumenten in combinatie met de vertaling weergegeven.

Dit document bewijst dat het kapittel al geruime tijd in Zichen actief was in de exploitatie van mergel. Dit dan wel onder de gronden die in bezit van het kapittel waren. Men voerde de gebroken mergel echter af via de in- en uitgang van de groeve die gelegen was op grondgebied van jonkheer

Hendrik Tybus, die de burcht bewoonde. Deze was het hier blijkbaar na verloop van tijd niet mee eens en daagde het kapittel voor de rechter. Dit geding liet hij in eerste instantie behandelen voor 'de XXII heren van Luik en Loon'. Dit was een rechtbank in het prinsbisdom Luik die al in de veertiende eeuw opgericht werd. Ze had als taak om mede controle uit te oefenen op de landsheer. De rechtbank werd samengesteld door leden van de Staten van Luik. Hier werd echter besloten dit geding te verwijzen naar de schepensbank van Zichen. Jonkheer Tybus volgde dit advies op en meldde dan maar bij de schepensbank te Zichen dat hij het kapittel niet langer meer doorgang wenste te verlenen via zijn eigendom. De ingang en de gangen die gemeenschappelijk gebruikt werden waren immers op kosten van hem en zijn voorgangers gemaakt.

In het archief van het kapittel werd een kopie gevonden van de hele kwestie die bij de schepensbank in behandeling was genomen. In de marge van het document staat: "Lapid (stenen) in Berghen". Dit heeft niets te maken met de schepensbank Berg. Het bewuste document betreft stukken land die in eigendom waren van het kapittel. Dit document komt uit het

AFBEELDING 15: 'der passagien oft doervaert van ons Heerscaps berge'. Het kapittel mocht in de toekomst geen gebruik meer maken van de ingang en de gangen van jonkheer Tybus om hun stenen te transporteren. Foto: Rob Heckers.

“Register van cijzen en Kormede (soort tienden) waarbij eenige copys van schepenen en andere brieven betreffende goederen te Berg (Berg nabij Tongeren, Dylsen en Zichen”.

Hier volgen de voornaamste delen van de tekst uit het betreffende document: *“Copie gemaict ende gegeven te versuecke heren Arndt Noetemans teertijt rijdeproest ende canonikder eerwerdigher kercken van Synt-Servoes Trierich ende in naeme der heren deken ende capittell Synt-Servoes vors(seyt) overmitz ons schoutet ende scepenen der banck ende gericht van Sichen van alsulken vonnisse als wij gegeven ende gewesen hebben tusschen die vur(seyde) heeren van Synt Servoes ten eynde ende jonker Heynrick Tybus onsen here van Sichen ter anderen sijden ter sacken aingående der passagien oft doervaert van ons Heerscaps berge omme denselven Heeren van S(y)nt S(er)voes hons berghs te mogen gebruycken ende hon steyn te vaeren doerden berch ons heerscaps off doer alsulge passagien als by onsen joncker oft by sijnen voerseteren in voertyden gemaict is geweest .“*

Er is een kopie gemaakt op verzoek van kanunnik Noetemans (Notermans) als rijproost en kanunnik van het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht namens de deken en het kapittel van Sint Servaas (voornoemd), en wel van het vonnis dat wij schout en schepenen van de bank en gerecht van Sichen gegeven en geweest hebben tussen voornoemde heren van Sint Servaas enerzijds en jonkheer Hendrik Tybus, onze heer van Sichen anderzijds. Dit heeft betrekking op de passage of doorvaart van de berg

van de jonkheer zodat dezelfde heren van Sint S(er)vaas hun groeve mogen gebruiken en hun stenen mogen vervoeren door de berg van onze heer of door alle gangen die door onze jonker of door zijn voorouders in het verleden gemaakt zijn.

Om tot een verantwoorde uitspraak in deze kwestie te komen gingen schout en schepenen van Zichen advies inwinnen bij de voormannen van diverse ploegen blokbrekers uit de groeve van Zichen. *“...daerop bij secker werckmeesteren vanden vurgenampten bergen besproken ende beraeden hebben ende ouch den voirscreven berch ende passagien op ons beeste gevisenteert.”*

Aan de hand van de gesprekken met deze voormannen en de eigen bevindingen ter plekke werd op 26 februari 1500 door schout Wouter Pricken en schepenen Ogyr van Wange (Wonck), Everardt Goddyns, Gheret Box, Moes Schoutiten, Stas Lambrechts, Johan Daniels en Wouter Goddins het oordeel als volgt geveld: *“Soe is ons vonnisse dan van ende wijsen van recht dat die Heeren van synte Servaes voirscreven derselver wege passagien ende doervaert gebruyken suelen omme hon steyn te vuren uut denselven honnen berge doer die vurgenoempte wege ende passagien te honnen profyt, hetsy te wagen oft andersyns, soe hon dat gelieven sall, sonder callengerien oft behuederen van onssen jonckheren voirscreven oft yemants van synen wegen.”*

De schepenbank oordeelde dus dat beide partijen elkaar, of iemand uit hun naam, de vrije en onbelemmerde doorgang over elkaars terrein moesten verlenen om hun stenen te transporteren. Uit het document blijkt verder dat de jonkheer van het kapittel eerder al de toestemming had om over hun terrein in de groeve stenen te transporteren. Om de vrije doorgang voor het kapittel te bewerkstelligen werd door de schepenbank de hoogte van de schadevergoeding vastgesteld op 2 Hornse gulden per raeproede (nu ±

20 m²). Dit is de helft van de door de jonkheer in het verleden gemaakte kosten m.b.t. het maken van de door het kapittel gebruikte ingang. Tevens werd bij dit vastgestelde bedrag rekening gehouden met de overige gangen die het kapittel gebruikte en ook in bezit van de jonkheer waren. Bij dit vonnis werd het advies van de voornoemde werckmeesteren m.b.t. de kosten voor het maken van de toegang in acht genomen.

“Ende daervoer suelen die vurgenoempte Heeren van synte Servoes onssen jonckheren geven ende betailen doer syn erve te passeren van iegelycken raeproeden twee horns gulden cyns te betaelen, want wy by die vurgenoempte werckmeesteren bevonden hebben dat die eyn iegelicke raeproede waele gecost heft boven die profyten die daer van gecomen syn vier horns gulden, van die willigen die vurscreven Heeren die helft betaelen sullen gelyck voirscreven is ende die andere helft sall blyven ten last van ons jonckheren.....”

Aangezien de jonkheer de helft van de maakkosten betaalde, zou hij zelf ook het recht op doorvaart behouden door dit betreffende deel van de berg. Daarnaast zou hij ook het recht krijgen op doorgang over eigendom van het kapittel. Dit werd als volgt verwoord: *“...ende daer voirsal onsse jonckheren ouch behalden ende gebruycken der doirvaert in den voirscreven berch doer dat erve der Heeren van synt Servaes voirscreven.”*

Het vonnis werd besloten met de volgende mooie woorden: *“Gegeven in den jare der zeliger geboirten ons lieffs Heeren Ihesu Christi vyffteen hondert in ffebruario des sessende twintichsten daichs.”*

Het overleg met de voormannen van de blokbrekers leverde dus op dat het maken van de ingang per ‘raeproede’ destijds ongeveer 4 Hornse gulden gekost zou hebben. Na opmeting door beëdigde landmeters werd duidelijk dat het zou handelen om 13 ‘raeproeden’. Het kapittel

diende dus 26 Hornse gulden aan de jonkheer te betalen. Bij betaling van dit bedrag aan de jonkheer werd door het kapittel nog extra vermeld dat als later zou blijken dat het meer roeden zouden zijn, verrekening daarvan zou moeten plaatsvinden. Door dit te vermelden lijkt het er op dat het kapittel met tegenzin akkoord gaat met het bovenvermelde vonnis.

Dit blijkt ook uit het feit dat het kapittel daarna weer het aantal vastgestelde 'raeproeden', waar voor betaald diende te worden, ging aanvechten. De schepenbank probeerde waarschijnlijk om toch tot een vergelijk te komen. Men kreeg de jonkheer zover dat hij een duidelijke handreiking deed aan het kapittel. Op 17 juni 1503 bekrachtigde jonkheer Everardt van der Marck, 'heer tot Arenberch, Lompre, Myrwa en Zichen' als opvolger van jonkheer Tybus, daarom de uitspraak van de schepenbank.

Bovenstaande toezegging van de jonkheer loste het conflict tussen beide partijen echter nog niet tot tevredenheid van beide partijen op. Het kapittel bleek het nog altijd niet eens te zijn met het door diverse landmeters vastgestelde aantal roeden. De schepenbank had zelfs *'geswoerenen meeteren der stadt Ludiek'* (Luik) nogmaals laten meten. Op 9 mei 1505 kwam het onopgeloste geding daardoor maar weer eens voor de schepenbank. Die omschreef het probleem nu als volgt: *"...die plaetse ende den wech van den inganck ende uitganck by diversen geswoeren meteren sich des verstaende gemeeten is geweest."*

De transportmiddelen en de werknemers van het kapittel moeten om 'te koomen tot hunne steynberch' over het erf en de weg die op het landgoed van de jonkheer gelegen was. Daarnaast was deze in- en uitgang van de groeve eigendom van de jonkheer. De schepenbank vonniste op grond

hiervan en gelet op het voorgaande vonnis, dat het kapittel de jonkheer de helft van de gemaakte kosten voor het aantal door landmeters vastgestelde roeden moest betalen. Het kapittel diende volgens het vonnis de jonkheer te 'contenteren ende tevreden stellen'.

De jonkheer verklaarde m.b.t het vonnis van de schepenbank vervolgens: *"Voer hem ende syn erffgenamen ende nacoemelingen dat hy volcomelic ende all to maele verneucht ende betaelt weere in gueden geryde penningen van den Heeren Synt Servais hem waele ende wettelick gegeven, overgelacht ende betaelt vanden erft ende van den wege der invaert ende uutvaert des steynberchs tot Zichen."*

De schepenbank voegde daar aan toe: *"...aldair die vurscreven Heeren Synt Servais doer dat erff of gat ons geneedigen Jonckeren tot honnen erff off berch comen moeten."*

De jonkheer verklaarde dat hij, tevens uit naam van zijn erfgenamen en verdere nakomelingen, tevreden gesteld is met deze overeenkomst. Hij geeft aan het hem wettelijk toekomende bedrag m.b.t. de erfdiensbaarheid en van de in- en uitgang van de steengroeve te Zichen in goede gangbare munteenheid ontvangen heeft. Dit omdat de Heren van Sint Servaas over dat betreffende erf of opening moesten gaan om hun erf of groeve te kunnen bereiken. Hij omschreef daarnaast zijn toestemming die hij aan het kapittel gaf zeer uitgebreid en vermeldde daarbij zelfs alle handelingen die door de blokbrekers en de transporteurs van het kapittel op zijn eigendom verricht mochten worden. Verder gaf hij het kapittel tevens nadrukkelijk toestemming om gebruik te mogen maken van de wegen die binnen de heerlijkheid van Zichen gelegen waren, net als dit voor andere onderdanen gold. Dit werd als volgt verwoord: *"...becande ende consentierde voer hem ende synen naecoemelingen vorscreven dat die vorgemelden Heeren*

van Synt Servais des weechs um den invaert ende uutvaert des berchs om honne steyne ende ander guet daeruut ende in te moegen vueren, dragen, slypen off andersyns gebruyken, keeren ende wenden van achter tot voer bis opter Heerstraeten. Ende voert alle andere gemeyne wege ende straeten bynnen den voirscreeven heerlicheyt van Zichen gelyck anderen ondersaeten hantieren ende gebruycken ten ewigen daegen.”

De jonkheer verklaarde vervolgens dat ten eeuwigen dage alle dienaren of werklieden van de heren van het kapittel ongehinderd de ingang zouden mogen benutten. Dit of ze nu wel of niet inwoner van Zichen waren. Verder vrijwaarde hij iedereen die in dienst van de heren van het kapittel in het verleden allerlei vermelde werkzaamheden hadden moeten verrichten van verdere nadelige gevolgen. Dit werd als volgt omschreven: “... remitteerde ende quyteerde alle die ghene die in dyenste der vurschreven heeren Synt Servoes enigerwys mit houwen wercken, moeten vaeren off slypen off draegen ende andersyns sich ondervonden mochten hebben van alle excessen oft broecken hem aengoen mochten nu off in toecomenden tyden sonder alle argelist...”

2.3 Het vervolg

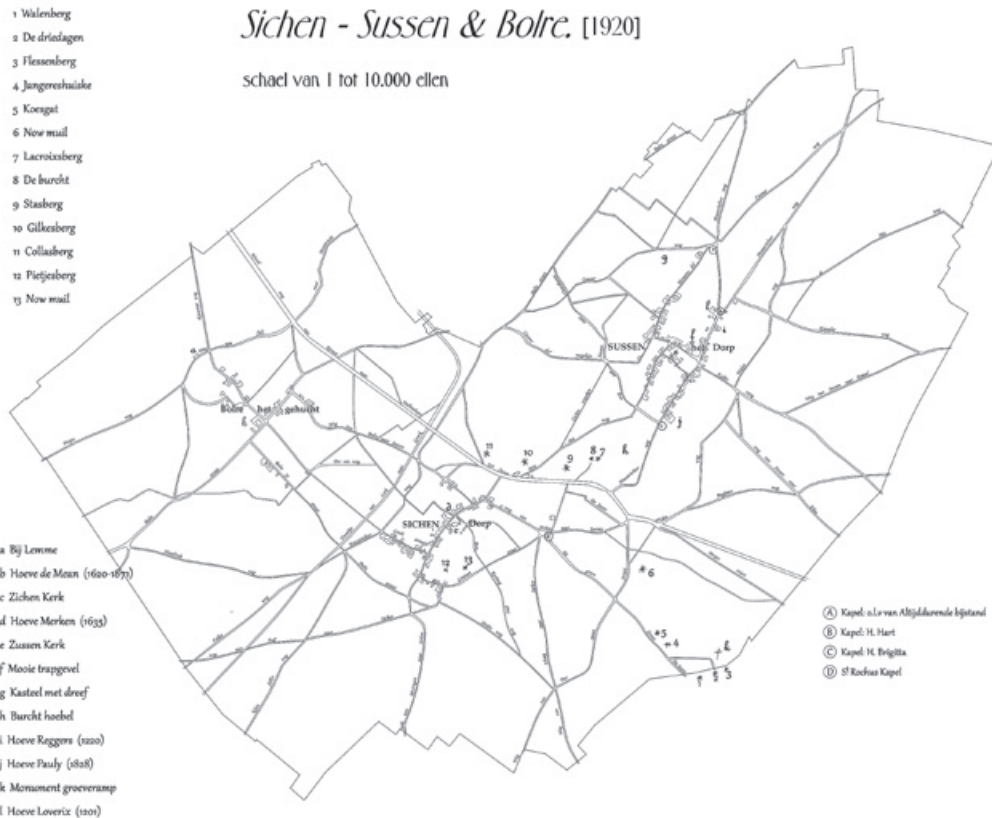
Dit conflict kreeg nog een verrassend vervolg. Het kapittel kocht namelijk in 1509 van de jonkheer zijn hele heerlijkheid Zichen, inclusief Zussen, met bijbehorende burcht, land en verdere eigendommen. Dit kan een tweetal redenen gehad hebben. Mogelijk was het kapittel nog niet overtuigd van de goede gang van zaken m.b.t. de samenwerking met de jonkheer en wilde eventuele conflicten in de toekomst daarmee vermijden. Een andere mogelijkheid is gelegen in het feit dat het kapittel wilde investeren in de economische mogelijkheden van de onderaardse mergelwinning te Zichen. Waarschijnlijk is deze investering naderhand zeer lonend gebleken.

Het kapittel verhuurde de burcht aan een van hun kanunniken. Volgens de archieven van het kapittel woonde kanunnik Hendrik van Eijndhoven, onderproost van het kapittel, er van 1568 tot zijn dood in 1586. Op 24 juni 1587 kreeg Petrus Curtius het levenslange recht van bewoning van de burcht tegen een prijs van 56 Brabantse guldens per jaar. Bij de burcht behoorden o.a. ook een aanzienlijke hoeveelheid land en een panhuis. Dat is een gebouw waarin een brouwerij gevestigd is. Het wordt zo genoemd vanwege de aanwezigheid van de ‘pan’ oftewel de brouwketel. Dit met inbegrip van de daarbij behorende boerderij.

Met betrekking tot de namen van de diverse groeves valt hier nog een zeer interessante opmerking te maken. In de volgende publicatie zal de kaart van ‘Sichen, Sussen en Bolre’ uit begin vorige eeuw besproken worden. Daarop is de huidige hoofdingang (linkeringang) van de ‘Lacroixberg’ te zien. Op de betreffende kaart staat deze echter vermeld als ‘de Burcht’. Waarschijnlijk is dit een verwijzing naar de groeve die Jonkheer Tybus onder zijn burcht had en waarover hij met het kapittel boven besproken geding gevoerd heeft. De archieven vermelden in 1703, nog de naam ‘Jonckerenbergh’. Dit betekent ‘de berg van de jonkheer’. Hier wordt waarschijnlijk dezelfde groeve mee bedoeld die hierboven als ‘de Burcht’ vermeld wordt. Deze benaming is mogelijk dus al vanaf de vijftiende eeuw in gebruik geweest. Daarna is hij waarschijnlijk veranderd in ‘de Burcht’, en in het begin van de vorige eeuw in vergetelheid geraakt. Naar de ‘Lacroixberg’ hoeft men op deze bewuste kaart overigens niet lang te zoeken. De huidige rechteringang, ook wel de ‘Tiendschuur’ genoemd, staat gewoon vermeld als ‘Lacroixberg’. Dit is in feite dus ooit de originele ingang van deze groeve geweest. Deze is door een instorting van de rest van de groeve afgesneden.

Sichen - Sussen & Bolre. [1920]

schaal van 1 tot 10.000 ellen

AFBEELDING 16: Kaart Sichen Sussen Bolre 1920. Op deze kaart zijn o.a. de ingangen van de mergelgroeves te zien. 'De Lacroixberg' (7) en de groeve die dan nog 'de Burcht' (8) genoemd wordt, liggen onder de Burchthoebel (H).
Bron: archief Ton Breuls.

niet dat er toen geen mergelwinning door het kapittel of door zijn pachters plaatsgevonden heeft. Zoals eerder vermeld is het archief van het kapittel niet meer volledig. Daarnaast werd de exploitatie van de mergelwinning door het kapittel verpacht aan derden. Dit verklaart dus mede het ontbreken van documenten op dit terrein.

3.1 Mergelwinning Zichen 10 jaar verpacht voor 8 bickels

Het eerste document dat betrekking heeft op de mergelwinning in Zichen dateert van 12 november 1540. Dit is reeds eerder kort besproken in 'In en om de Geulhemmergroeve'. Op die datum nemen de eerwaarde heren het besluit om de groeve van Zichen voor een termijn van 10 jaar te verhuren. Dit document

is vanuit cultuurhistorisch oogpunt zeer belangrijk te noemen. Het bespreekt de verpachting van de mergelwinning. In dit document is sprake van acht gereedschappen, 'bickels' geheten. Dit weersprekt dus de wel eens geuite veronderstelling dat met een 'bickel' ook wel een tweespan blokbrekers bedoeld zou kunnen zijn.

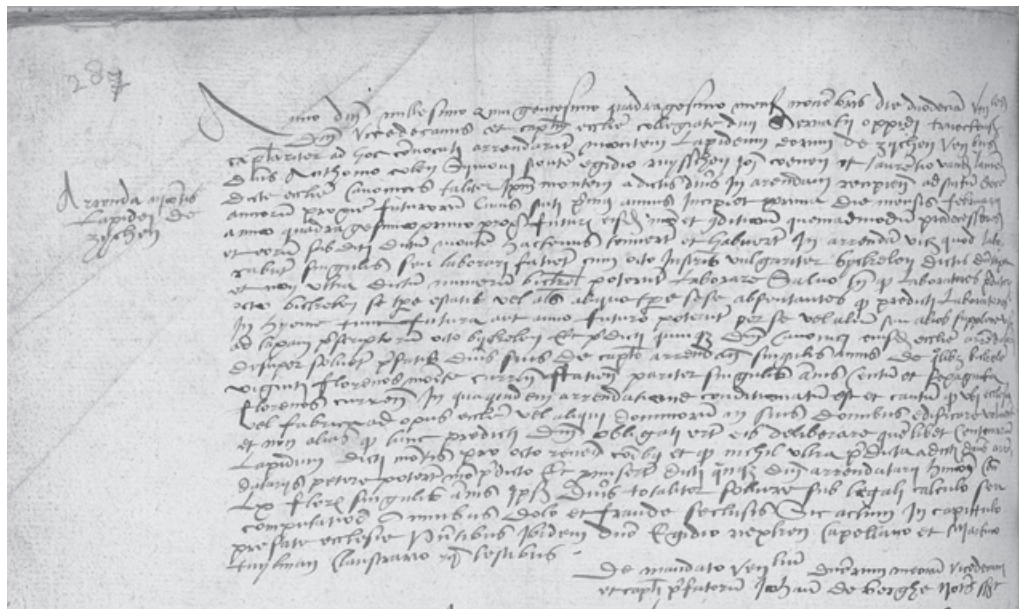
3 Exploitatie van de mergelgroeve te Zichen na 1509

In de vorige paragraaf werd besproken dat het kapittel van Sint Servaas de heerlijkheid Zichen in 1509 gekocht heeft. Hierna wordt het in de archieven rond de mergelwinning te Zichen lange tijd stil. Dat betekent overigens

AFBEELDING 17: Verpachting van de mergelwinning in Zichen aan 5 kanunniken. In de marge van de resolutie staat: "Arrenda montis lapidei de Zychen," oftewel "verpachting van de steenberg van Zychen". Johannes de Berge heeft dit geschreven. Bron: gedigitaliseerd archief kapittel RHCL.

In de marge staat: "Arrenda montis lapidei de Zychen," oftewel "verpachting van de steenberg van Zichen". In het document staat beschreven dat de exploitatie van het deel van de groeve dat in eigendom is bij het kapittel wordt verpacht aan vijf kanunniken van datzelfde kapittel. Men heeft hier dan te maken met de eerdere vermelde 'prebenden'. Deze gaven de kanunnik recht op een vast inkomen. Uit de tekst wordt verder duidelijk dat deze overeenkomst een voortzetting is van een oude situatie. Dit geldt als bewijs dat dus al eerder sprake is geweest van een verpachting van het blokbreekrecht in Zichen! Hier is echter, tot nu toe, nog niets van teruggevonden in de archieven.

Belangrijk is de vermelding dat de 'bickel' het enige gereedschap is bij de mergelwinning. Het aantal te gebruiken bickels en het feit dat men mag compenseren in geval van afwezigheid is ook bijzonder. Door deze vermelding is het duidelijk dat de blokbrekers dan nog altijd volgens de

zogenaamde 'bickelmethode' werken. Deze middeleeuwse werkwijze werd in de tweede helft van de zestiende eeuw vervangen door een andere, effectievere, werkwijze. Heel speciaal is ook het voorbehoud dat men in dit document maakt voor de Rijnlandse gemeenschappen. Het kapittel had namelijk meerdere bezittingen in het Rijnland. Hierbij bevonden zich eigen wijngaarden. Het kapittel bezat Gülz aan de Moezel, Andernach en Bingen aan de Rijn, Dienheim en Monsheim in de Palts, Ahrweiler en Wadenheim aan de Ahr. Deze bezittingen waren reeds eeuwenlang eigendom van het kapittel. De vroegste vermelding van Gülz was al in 928! Keizer Hendrik III (1039 – 1056)

schonk in 1051 de wijnbergen bij Ahrweiler en Bingen. Dit in ruil voor een jaargetijde, een jaarlijks terugkerende H. Mis, voor zijn vader Koenraad II in de Sint Servaaskerk. Johan van de Berghe, de kanunnik die het document ondertekent, was zowel priester als notaris. Hij functioneerde o.a. als 'eerste gerichtsschrijver' (secretaris) van de schepenbank Heer (1528 – 1541). De letterlijke tekst, vertaald uit het latijn, luidt: *“Op 12 november 1540 hebben de eerwaarde heren vice-deken en het kapittel van de collegiale kerk van Sint Servaas te Maastricht, in kapittel bijeen, hun steengroeve van Zichen verpacht aan de eerwaarde heren Anthonius Colen, Symon Stouten, Egidius Ruyschen, Joannus Coenen et Laurentius van der Lamem, kanunniken van genoemde kerk, en wel zodanig dat deze groeve door genoemde heren in pacht wordt ontvangen voor de termijn van de komende 10 jaren, te beginnen volgend jaar op 1 februari 1541, op dezelfde wijze en voorwaarde waarop hun voorgangers en hun onderhorigen genoemde groeve tot op heden in pacht hielden, waarbij elkeen moet weten dat zij zullen werken of zullen laten werken met acht gereedschappen, bickels geheten, en niet met meer dan genoemd aantal bickels mogen werken.*

Wel is het toegestaan dat, wanneer de arbeiders die met de 8 bickels werken in de zomer of op een ander moment niet kunnen komen, die arbeiders dan in de volgende winter of in het volgende jaar in eigen persoon of door een ander of door anderen de productie kunnen aanvullen tot aan de limiet van de voorgeschreven 8 bickels.

De vijf bovengenoemde heren pachters kanunniken van de kerk moeten dienaangaand voor elke bickel ieder jaar aan hun voornoemde heren van het kapittel voor de pacht 20 florijnen lopende koers betalen, dit is ieder jaar in het totaal 160 florijnen.

In deze pacht geldt als voorwaarde en is bepaald dat, wanneer een kerk of kerkfabriek ten behoeve van een werk aan de kerk, of wanneer heren

iets aan hun eigen woning willen laten verbouwen en niet anders, dat voornoemde heren(pachters) dan verplicht zijn hun voor de 8 Rijnlandse communititeiten te leveren 100 stenen, welke ook, uit genoemde groeve en dat zij niet méér dan genoemd aantal van genoemde heren pachters kunnen vragen volgens het boven bepaalde.

Genoemde heren pachters hebben toegezegd die 160 florijnen in het geheel elk jaar aan de heren (van het kapittel) te betalen naar gangbare berekening.

Onder uitsluiting van alle bedrog of fraude is dit opgemaakt in het kapittel van voornoemde kerk, in aanwezigheid aldaar van de heer Egidius Rextren, kapelmeester (kapelaan) en Martinus Tuylman, kloosterling en de andere getuigen.

Johannes de Berghe (of 'uit Berg?') heeft dit in opdracht van mijn bovengenoemde eerwaarde heren vice-deken en het kapittel geschreven.”

3.2 Verpachting mergelwinning te Zichen voor 5 bickels

De volgende registratie van een beslissing die door het kapittel m.b.t. mergelwinning genomen is, dateert van 4 november 1556. Het betreft een pachtcontract dat grotendeels in het Oud – Nederlands opgemaakt is. Het handelt over de verpachting van de groeve te Zichen aan kanunnik Laurentius Meijs. Deze bood blijkbaar meer dan blokkbrekers uit Zichen die hadden meegeedongen naar de pacht van de groeve. Er is namelijk ten behoeve van deze verpachting een bijeenkomst geweest waar nogal wat mensen aanwezig waren. Kanunnik Meijs was zoon van Laurentius Meijs, burgemeester van Maastricht. Hij kreeg zijn prebende op 14 augustus 1596. Zijn broers Dionysius, Renier en Servatius waren ook kanunnik. De twee eerstgenoemde bij het kapittel van Sint Servaas en de

laatstgenoemde was kanunnik van de kerk van de H. Martinus te Luik en voogd van de baronie Breust. Laurentius was rijproost in de schepenbank Heer (1612-1614, 1625 – 1634).

Met het domein van Zichen wordt de schepenbank Zichen bedoeld. De heer Laurens van der Lamén was blijkbaar leraar in de kapittelschool. We zagen dat in 1540 de pacht aan vijf met name genoemde kanunniken gegund werd voor 10 jaar. Opmerkelijk is echter dat het nu één kanunnik betreft. Deze krijgt niet de winbare hoeveelheid van 8, maar van 5 bickels in pacht voor de eerstvolgende 9 jaren. De opbrengst van één halve bickel is bestemd voor kanunnik van Dijk.

Er wordt verder nadrukkelijk vermeld dat men alleen onder eigendom van het kapittel mag werken. Overtreding van deze clausule zal leiden tot het betalen van schadevergoeding en zal daarnaast door het kapittel streng bestraft worden. Dit geeft aan dat er in het verleden waarschijnlijk al vaker sprake geweest is van illegaal werken onder andermans eigendom en dat het kapittel daar met nadruk geen enkele verantwoordelijkheid over wenst te nemen. Daarom wordt in het document ook opgenomen dat de pachter verplicht is om vooraf een borgsom te betalen.

Het kapittel behoudt gedurende de contractperiode het recht om uit de groeve stenen te mogen breken die voor de eigen kerken of woningen van de kanunniken nodig mochten zijn. Interessant is ook het gegeven dat het pachtcontract pas zal ingaan nadat de stad Maastricht uit de groeve haar stenen weggehaald heeft. Dit is een aanduiding dat de stenen waarschijnlijk op terrein van het kapittel opgeslagen zijn geweest.

De notaris die het contract ondertekent is Gerard(us) van Zon (De Son, Sonnius). Deze was priester. Als 'kleine' kanunnik was hij in functie

als kapelaan van de Sint Servaaskerk. Deze kanunniken waren in alles ondergeschikt. Hij is overleden in 1566. Hieronder volgt wederom de vertaling van het document. *“Op 4 november 1556 hebben de heren vice-deken en het kapittel in speciaal kapittel bijeen, in aanwezigheid van de getuigen Martinus Tulman (Tuytman) kloosterling, en Jacobus van Oerschoot, de groeve van het domein van Zichen aan Laurentius Meijs in pacht gegeven voor 9 achtereenvolgende jaren voor de som van 130 florijnen lopende koers, volgens de hierna volgende akte dienaangaande:*

In het jaar 1556 op de 4e dag van de maand november op het uur van de priem hebben mijn eerwaarde heren vice-deken en het kapittel van de kerk van Sint Servaas te Maastricht, in kapittel bijeen, (en dit kapittel was belegd voor naar hun mening belangrijke zaken die hier volgen) door bemiddeling van de heer Laurens van der Lamén, hun leraar, aan de onderhorigen van hun heerlijkheid te Zichen, op een bijeenkomst waar nogal wat mensen aanwezig waren, - laten weten dat de heren van bovengenoemd kapittel van plan waren hun steengroeve van Zichen welke eigendom is van het kapittel voor een aantal jaren uit te geven, alleen deze en niet verder, onder voorwaarde dat men in dezelfde groeve gedurende de tijd van de pacht niet méér zal mogen breken en afvoeren dan wat met 5 bickels kan, en dat men niet verderop of in de breedte zal gaan dan uitsluitend onder de gaarden en gronden die het kapittel toebehoren.

En in geval zij (de toekomstige pachters) zich hier niet aan houden zullen ze verplicht zijn het kapittel voor elke schade, last of rente tegenover wie dan ook te vrijwaren en rekenschap af te leggen, en daarbij moeten ze de partijen die benadeeld zijn of schade hebben geleden tevreden stellen en hun de schade vergoeden en daarenboven zullen zij door de heren gestraft en terecht gewezen worden overeenkomstig de uitspraak en het vonnis van de schepenen van Zichen, zonder arglist, geniep of tegenspraak. En

hiertoe zullen de pachters aan het hierboven vermelde kapittel een goede en voldoende borgsom en borgtocht stellen voor hetzelfde gerecht van Zichen tot tevredenheid van de heren van het kapittel.

Voorts behouden de heren de bevoegdheid dat zij op hun eigen kosten steeds zullen mogen laten kappen en arbeiden in bovengenoemde groeve alle stenen die zij voor hun eigen kerken en voor de woningen van hun kloosterheren nodig hebben, alleen deze en anders niet.

Op grond van deze voorwaarden hebben bovengenoemde onderhorigen van Zichen en nog meerdere andere personen honderd gulden lopende koers per jaar voor de genoemde groeve geboden in dier voege dat uiteindelijk de voorgenoemde heren van het kapittel hun bovenvermelde groeve van Zichen hebben uitgegeven en contractueel verpacht voor een termijn van de eerstvolgende 9 jaar aan de heer Laurens Meijs, hun aldaar aanwezige medebroeder en zulks heeft verzocht en die, op de voorwaarde hierboven vermeld, heeft aanvaard daarvoor jaarlijks de som van 130 gulden lopende koers te betalen aan het bovengenoemde kapittel, onbelast, vrij en zonder beslag van wie dan ook, en tevens zonder enige arglist, geniep of bedrog, zoals boven is gezegd.

En de bovengenoemde heer Laurens Meijs, pachter, heeft vergund aan de heer Nicolaas van den Dijk, cantor (zanger), die dit heeft verzocht en aanvaard, een halve bickel uit de voornoemde groeve voor een prijs die overeenstemt met dit aandeel, als boven zonder enige arglist, geniep of bedrog.

De pacht vangt aan op het moment dat de stad Maastricht haar stenen die in de groeve liggen zal hebben geruimd. Ook zonder enige arglist, geniep of bedrog.

Dit is aldus opgemaakt en gepasseerd, zoals gewoonlijk, in de kapittelzaal van de kerk van Sint Servaas op de dag en het uur dat boven is vermeld, in aanwezigheid van mij, notarius, die dit heeft ondertekend, en van Martinus Tu(y)lman, lid van de kloostergemeenschap, die samen met Jacob van Oerschoot als getuigen zijn opgeroepen.

Ik was er ook bij: Gerard van Zon, notaris.”

3.3 Illegaal breken, lenen van mergelblokken, eed van betrouwbaarheid, recht van overpad etc.

Het kapittel heeft zich, wat haar deel van de groeve te Zichen betreft, eerder contractueel gevrijwaard tegen het illegaal breken van blokken en eventuele aansprakelijkheid daarvoor. In 1563 blijkt dit echter toch weer het geval te zijn. Daarom neemt men het besluit om dit vergrijp nauwkeurig te gaan onderzoeken met het doel om de schuldigen aan te kunnen wijzen. Een en ander staat te lezen in de onderstaande registratie in de archieven van het kapittel: “Op 16 mei 1563 hebben de heren van het kapittel opdracht gegeven, op grond van een bericht over stenen die uit de groeven van Zichen zijn gehaald, dat die groeven door de heren Groetheynen en rijproost Curtium moeten worden gecontroleerd. Zij moeten nauwkeurig onderzoeken wie degenen zijn die stenen hebben gedolven zonder toestemming van de heren, en wanneer die lieden gevonden zijn moeten zij worden terecht gewezen naar gelang van het delict.”

In 1578 zit het kapittel blijkbaar verlegen om stenen. Dat is op te maken uit een aantekening die tijdens de kapittelvergadering gemaakt wordt. Blokbreker Paulus moet dan blokken leveren aan de heren. Er werd overeengekomen dat hij deze blokken naderhand terug zou krijgen uit de eigen voorraad van de heren. Dat is op te maken uit: “Maandag 10 oktober

AFBEELDING 18: *Landschap in het deel van de 'Grote Berg' dat ontgonnen is rond de zestiende eeuw. Foto: Rob Heckers.*

1578 gaven de kapittelheren opdracht dat Paulus, blokbreker te Zichen, stenen zal moeten leveren uit eigen voorraad, ten behoeve van de kapittelheren.

Hij moet precies aangeven de tijd van levering, door wie deze geschiedt en wie de vervoerder is. De heren zullen de stenen die door hem hunnentholve geleverd worden (naderhand) van hun eigen stenen teruggeven en staan hem toe ze te nemen. Een en ander kan door Paulus geregeld worden in overleg met de rijproost”.

In de marge staat geschreven: *“Paulus moet ons op de hoogte houden betreffende de stenen die uit zijn eigen stenen (voorraad) ten behoeve van de heren geleverd zijn.”*

Blokbrekers die van het kapittel toestemming kregen om in de groeve te mogen werken, dienden hun betrouwbaarheid te bevestigen door het afleggen van een eed. Dit was waarschijnlijk ook noodzakelijk geworden door allerlei conflicten die er in de groeve van Zichen in het verleden al gespeeld hadden met betrekking tot illegale breekwerkzaamheden en daaruit voortvloeiende conflicten met andere eigenaren. Daarom neemt het kapittel op 6 juli 1588 het volgende besluit: *“Op 6 juli 1588 wordt aan*

de rijproost opgedragen een onderzoek te doen naar een blokbreker in de groeve van Zichen. Hij moet ervoor zorgen dat die persoon een eed van betrouwbaarheid aflegt in het kapittel of tegenover de hoofdrentmeester”.

Uit de documenten blijkt dat zowel het kapittel als ook de stad Maastricht een deel van de groeve in Zichen in eigendom hadden. Dit gezamenlijk bezit bracht zowel positieve als ook negatieve ervaringen met zich mee. Op 12 juli 1589 neemt het kapittel een besluit waaruit blijkt dat er bij de mergelwinning in deze groeve toen sprake was van

AFBEELDING 19: *Landschap in het deel van de 'Grote Berg' dat ontgonnen is rond de zestiende eeuw. Foto: Rob Heckers.*

Waarschijnlijk was er toen sprake van enige animositeit tussen het kapittel en de stad Maastricht. Dit betreft dan het zogenaamde 'recht van overpad'. Hierover zouden het kapittel en de stad in de toekomst nog vaker in conflict raken. Het in het document gebruikte 'Coss.' is een gangbare afkorting van 'commissaris' in de betekenis 'aan wie men gerust een zaak kan toevertrouwen'. Gewoonlijk werd een dergelijk vertrouwenspersoon aangezocht uit de gezeten burgerij. De tekst luidt: *"Op 9 november 1590 hebben de heren van het kapittel gelast dat door een commissaris en de magistraat aan het kapittel een document overhandigd moet worden*

een goede samenwerking met de stad. Men leende elkaar blijkbaar mergelblokken. Dit valt af te lezen uit: "Op 12 juli 1589 hebben de eerwaarde heren deken en het kapittel, in kapittel bijeen, besloten dat aan de stad en de bestuurders van Maastricht de stenen van Zichen die door hen ter beschikking gesteld waren (d.i. aan het kapittel) weer worden gerestitueerd. Ter attentie van het schoolhoofd."

De door het kapittel vaker geuite wens om te zorgen voor goed toezicht in de groeve te Zichen wordt door de volgende resolutie onderstreept.

waaruit moet blijken dat zij toestemming hebben hun stenen in Zichen af te voeren via de groeve van de heren."

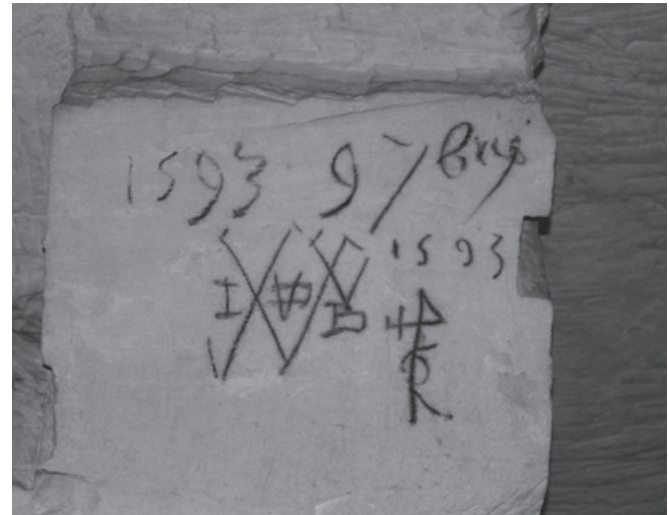
In het verleden had men bij de mergeexploitatie in Zichen en Berg al vaker te maken gehad met illegale breekwerkzaamheden. Het door de blokbrekers afleggen van de hierboven besproken eed waarin men moest zweren niet tegen de regels te zondigen, kon blijkbaar het beste gecontroleerd worden door iemand die dagelijks in de groeve aanwezig was. Hierdoor kon deze persoon de breekwerkzaamheden voortdurend

AFBEELDING 20: Markering d.d. 9 september 1593 van rentmeester Jan van Buel. Hij werkte voor de Armentafel van de Heilige Geest te Maastricht. Had dit te maken met de stenen die voor de fortificaties van de stad geleverd moesten worden door de dorpingen? Foto: John Knubben.

in de gaten houden. Dat blijkt uit onderstaand besluit. Naast de illegale praktijken die zich in de groeve afspeelden was er natuurlijk ook nog het gegeven dat zowel de stad Maastricht als het kapittel, naast andere exploitanten, werkfronten in de groeve exploiteerden. Dit speelde mogelijk ook een rol bij de wens om te zorgen voor een goede controle van de werkzaamheden. Zij namen daarom volgende resolutie aan: “18 juni 1590. De heer rijproost moet uitkijken naar een flinke en betrouwbare man aan wie de zorg kan worden toevertrouwd over de groeve van Zichen en hij moet hem voorstellen aan het kapittel.”

In 1593 werd een grote hoeveelheid blokken uit de groeve te Zichen aangevoerd t.b.v. herstel van de fortificatie van Maastricht. Deze hadden erg geleden onder gebeurtenissen die tijdens de Tachtigjarige Oorlog plaatsgevonden hadden. Met het transport van de mergel richting de stad werden de inwoners van de dorpen die tot de schepenbanken van het kapittel behoorden belast. Hier is dan mogelijk sprake van zogenaamde ‘herendiensten’, een relict uit het Middeleeuwse ‘hofstelsel’ waarbij de inwoners verplicht waren bepaalde diensten aan de ‘heren’ te verlenen. Bij de schenking van deze mergelblokken ten behoeve van de fortificatie was blijkbaar het transport inbegrepen.

Verderop zal besproken worden dat in de jaren 1590 – 1600 er eveneens grote hoeveelheden mergelblokken uit de groeve van Heer richting de vestingwerken getransporteerd werden. Hieruit blijkt ook de grote

behoefte aan mergelblokken om de herstelwerkzaamheden aan de fortificatie te kunnen uitvoeren.

“Op 2 september 1593 hebben de heren van het kapittel ertoe besloten de inwoners van de aan hen onderhorige dorpen de dringende opdracht te geven stenen uit Zichen aan te voeren voor de fortificatie van de stad.”

Bovenstaande schenking kan eventueel ook te maken hebben met de vergeefse poging die de Staatse stadhouder Maurits in 1592 deed om Maastricht bij verrassing in te nemen. Daardoor werd mogelijk de noodzaak om de zwakke plekken in de omwalling te versterken nogmaals benadrukt. In de nacht van 16 op 17 maart van dat jaar probeerde een leger van 4000 man in het holst van de nacht over de stadsmuur nabij de

AFBEELDING 21: Mogelijk een opschrift van kanunniken. Degenen die deze opschriften in de vijftiende of zestiende eeuw maakten, hadden in ieder geval Latijn op school gehad. Links: Res est forma fugax = schoonheid is vluchtig, een citaat ontleend aan de Romeinse auteur Seneca. Midden: vade, vide, cave ne ... = ga weg, kijk uit, pas op dat je niet...Rechts: vide, cave ...eresque intra = kijk uit, pas op dat je niet...en hierbinnen verdwaalt. Foto: Rob Heckers.

met zijn manschappen goed en wel bij de vesting was gekomen.

In 1597 neemt het kapittel wederom het besluit kanunnik Liechtenborch af te vaardigen de groeve in Zichen aan een inspectie te onderwerpen. Hij krijgt het advies om mannen mee te nemen die ter zake kundig zijn. De zoektocht naar de 'flinke en betrouwbare man' die het kapittel bij de resolutie van 18 juni 1590 besloot

te gaan zoeken voor de groeve, had mogelijk onvoldoende resultaat opgeleverd. In 1598 worden drie kanunniken op pad gestuurd om in overleg met de rijproost de groeve in Zichen te gaan controleren. Het betreft de volgende resoluties: "Op 15 januari 1597 wordt aan de rijproost samen met de heer Liechtenborch opdracht gegeven, in gezelschap van mannen die hij geschikt en ervaren genoeg acht, de groeven en stenen in Zichen te controleren.

Op 18 januari 1598 hebben de eerwaarde heren van het kapittel toestemming gegeven aan Johannes uit Herstal, rentmeester in Heer, 200 stenen van Zichen toegewezen, op eigen kosten te hakken. Dit met het oog op zijn bewezen en alsnog te bewijzen diensten aan het kapittel; maar eerst moet de groeve gecontroleerd worden.

Brusselsepoort te klimmen. Hun meegebrachte ladders bleken echter te kort! De Spaanse verdedigers reageerden op het ontstane rumoer door op goed geluk het vuur vanaf de walmuur te openen op de bijna niet zichtbare vijand. Daarop werd de actie afgeblazen.

Het stadsbestuur liet de door de Staatse troepen achtergelaten belegeringswerktuigen, nadat deze voorzien waren van een passende inscriptie, in de Sint Servaaskerk ophangen. Op 8 maart 1593 verplichtte het stadsbestuur het kapittel om ieder jaar op 17 maart ter herinnering van de mislukte aanslag een hoogmis met processie te houden. Op 15 maart 1594 volgde overigens nog een tweede poging van Maurits om de stad bij verrassing in te nemen. Deze mislukte echter al voordat hij

Op diezelfde dag hebben de voornoemde heren aan de heren Grootheijnen , Henricus Curtius en aan de rijproost opdracht gegeven de groeven van Zichen te controleren; de magistraat heeft verzocht hen af te vaardigen.”

Bovenvermelde Johannes Grootheijnen werd tot kanunnik benoemd op 5 juli 1579. In 1583 werd hij benoemd tot *‘deputatus ad vindemian’*, een functie die te maken had met de productie van wijn. In 1587 werd hij tot *‘kamerling’* of *camerarius* benoemd en in 1596 tot scholaster. Hij overleed in 1602. Kanunnik Curtius kreeg zijn prebende in 1581. In 1587 werd hij benoemd tot viceproost.

4 Exploitatie van de mergelgroeven te Berg

Eerder is besproken dat het kapittel naast de groeve in Zichen ook nog de rechten bezat op de mergelgroeven in haar schepenbanken Berg en Heer. Eerst zullen we de documenten van het kapittel betreffende de mergelwinning te Berg behandelen.

4.1 Nog 600 blokken tegoed

De oudste registratie betreffende de mergelwinning te Berg dateert vanuit 27 september 1585. Dit document is eerder besproken in de publicatie *‘In en om de Geulhemmergroeve’*. Op die datum verzocht het klooster van Sint Gerlach het kapittel om in die groeve 600 mergelblokken te mogen laten uitbreken. Eerder was een hoeveelheid van 1000 blokken toegezegd. Hiervan waren er toen maar 400 daadwerkelijk gedolven.

In bovenvermeld document is sprake van *‘de groeven van Berg’*. Het valt trouwens op dat het kapittel van Sint Servaas in haar documenten voor de afzonderlijke mergeexploitaties in Berg blijkbaar geen aparte namen gebruikte. In de archiefstukken komen we de volgende namen tegen:

- *de berg van Berghe.*
- *de berg van Berghe gelegen onder Berghe.*
- *de bergen van Berghe.*
- *in de bergen die beneden bij Berghe gelegen zijn.*
- *de groeven onder Berghe geleegen.*

Dit gegeven maakt het vaak moeilijk om de specifieke groeve te benoemen waar de mergel gewonnen werd. In bovenbeschreven document gaat het waarschijnlijk om blokken uit *‘de Kloostergroeve’* (Van Wijngaarden 82). Deze naam is terug te voeren op het feit dat er meerdere malen blokken gebroken werden ten behoeve van klooster St. Gerlach. In het volgende themanummer zal hier nog verder op in gegaan worden.

Het klooster St. Gerlach had meerdere malen behoefte aan bouw materiaal. Dit kwam door de onrustige tijden waar men mee te kampen had. In de Tachtigjarige Oorlog brandde het bijvoorbeeld tweemaal af. Bij deze oorlogshandelingen werd het omringende land geplunderd en verwoest. De reden voor onderstaande aanvraag, waarin om bouwsteen gevraagd wordt, is niet bekend. In dit document wordt de term *‘Dominis’* gebruikt. Dat is óók van vrouwen de normale Latijnse datiefvorm. Aangezien Sint Gerlach een vrouwenconvent was, moet hier gelezen worden : *‘overheid’*. De tekst van het besluit dat de eerwaarde heren van het kapittel toen namen luidt: *“Op 27 september 1585 hebben de eerwaarde heren van het kapittel aan de eerwaarde heer proost en ..... (onleesbaar) aan de overheid van Sint Gerlach naar aanleiding van hun dringend verzoek toegestaan om 600 stenen, die hun nog reesteerden, uit te hakken in het domein oftewel de groeven van Berg. Zoals ze in hun verzoekschrift voor de eerder gevraagde 1000 blokken vertelden, is dit aantal al vroeger door voornoemde kapittelheren toegekend en bij wijze van bijzondere gunst geschonken. Van deze 1000 hebben zij er 400 uitgehouwen.*

Deze schriftelijke bevestiging van de toekenning en bijzondere gunst heb ik aan de econoom van bovenvermeld klooster van Sint Gerlach op speciaal verzoek van mijn eerwaarde heren eigenhandig geschreven en ondertekend en overhandigd op 27 september in het jaar 1585. Simon de Bellomonte heeft dit geschreven.”

Helaas bleek het in het document vermelde vorige verzoek en de daarop volgende registratie in de archieven niet terug te vinden. Simon de Bellomonte (ook wel: Beaumont, 1526 – 1615), die als secretaris het bovenstaande document ondertekende, was lid van de broederschap van kapelaans in het kapittel van Sint Servaas, notaris, secretaris en bewaarder van de kerkschat. Hij liet in manuscript een catalogus na van de relieken van de Sint Servaaskerk. De Bellomonte werd mede bekend door zijn kaarten en stadsplattegronden. Hij was maker van de oudst bekende stadsplattegrond van de binnenstad.

4.2 Betere werkmethode, verpachting voor 1 bickel en illegaal breken

Hierna volgen een paar resoluties die slechts kort beschreven worden. Daarom niet minder belangrijk of interessant! Men nam in 1586 het besluit om twee kanunniken af te vaardigen om met de blokbreker die in de groeve te Berg actief was te gaan overleggen over een betere en meer doelmatige voortgang. De opmerking had waarschijnlijk betrekking op het vakmanschap van de betreffende blokbreker. De mogelijkheid dat hier een bewijs uit gehaald kan worden voor de overschakeling van het werken met de ‘bickel’ naar de ‘zaag’ als voornaamste werktuig (lees: ‘Sibbermethode’), kan verworpen worden. Uit het woord ‘hakken’ kan men afleiden dat volgens het kapittel in 1586 nog sprake was van de ‘bickel’ als werktuig. In de daaropvolgende resolutie van 27 november 1589 wordt dit overigens bevestigd door het gebruik van het woord ‘bickel’ in het verslag. Dit ter bevestiging van het feit dat het werken met

de bickel als enig werktuig, naast de mergelwinning met de zaag mogelijk nog gedurende langere tijd heeft plaatsgevonden. *“Op 17 oktober 1586 hebben de heren van het kapittel de heer Johannes Grootheijnen samen met de rijproost afgevaardigd om zo mogelijk tot overeenstemming te komen over een betere en doelmatigere voortgang met de steenhouwer die stenen wil hakken uit de groeve van Berg.”*

Op 23 oktober 1589 nam het kapittel het besluit om door een kanunnik de manier van werken in haar groeve in de schepenbank Berg wederom te laten onderzoeken. Dit was dus al eerder gebeurd.

Waarschijnlijk wilde men zien of het vorige bezoek inmiddels geleid had tot een betere manier van werken. De daaropvolgende resolutie d.d. 27 november 1589 m.b.t. blokbreken in de groeve te Berg handelde over een pachtcontract. Wederom één bickel en wel voor de komende winterperiode (november tot maart). Afgevaardigd waren deze keer de al eerder genoemde Carnotensis en Liechtenborch. De tekst van de resoluties: *“Op 23 oktober 1589 worden de heer cantor en de heer Liechtenborch afgevaardigd om, vergezeld van iemand die deskundig is inzake groeven en stenen, de groeve en de stenen in Berg te onderzoeken.”*

“Op maandag 27 november 1589 hebben de eerwaarde deken en het kapittel, in kapittel bijeen, het goed gevonden de groeve van Berg open te stellen voor het uittrekken van stenen aan met name ... voor drie daalders van nu af aan tot a.s. maart exclusief, en wel slechts met één enkel werktuig, bickel genaamd, en verder nog met wat benodigd is om in die groeven de stenen te verplaatsen. Afgevaardigd voor deze zaak werden wederom zoals op 23 oktober van dit jaar Carnotensis en Liechtenborch.”

Eerder is vermeld dat er in de groeve van Zichen illegaal blokken gebroken werden. Ook in de groeve te Berg schijnt dit probleem zich voor gedaan

te hebben. In eerste instantie had het kapittel het vermoeden dat het klooster van Sint Gerlach de schuldige was. Daarom werd toen het volgende besluit genomen: *“3 februari 1599. Men dient via de groeueopzichter te laten onderzoeken of de proost van Sint Gerlach stenen laat breken uit de groeve van Berg, en als hij dat laat doen moet dit worden verhinderd.”*

Dit vermoeden bleek echter niet juist te zijn. In het boek ‘In en om de Geulhemmergroeve’ wordt beschreven dat, na onderzoek door het kapittel, gebleken was dat het inwoners van Berg waren geweest die regelmatig gebruik maakten van de afwezigheid van direct toezicht in de groeve om mergel te winnen voor eigen gebruik. Dat het kapittel hier niet van gediend was, blijkt uit de volgende resolutie: *“Op 10 februari 1599 hebben de heren van het kapittel de rijproost de heer Brockart opgedragen de inwoners van Berg te verhinderen stenen te kappen uit de bergen van Berg zonder medeweten en toestemming van het kapittel.”*

In deze regio zijn tussen de zestiende en de achttiende eeuw op zulke wijze overigens meerdere zogenaamde ‘boerengeriefbergen’ ontstaan. Dit zijn veelal kleinere, vaak zeer onregelmatig gewonnen groeven. Uit onderzoek dat verricht is t.b.v. de publicatie ‘In en om de Geulhemmergroeve’ is gebleken dat de Geulhemmergroeve tussen 1650 en 1850 zich ook min of meer op deze wijze ontwikkeld heeft.

In bovenvermelde publicatie wordt tevens besproken dat men dit eeuwenoude recht van de bevolking om blokken te breken zo vanzelfsprekend vond dat door de autoriteiten hier eeuwenlang weinig tot geen aandacht aan besteed werd. Men hield geen rekening met de breedte van de gangen en de omvang van de pilaren. Dit overal zoveel mogelijk mergel winnen zonder enige vorm van overleg en/of toezicht

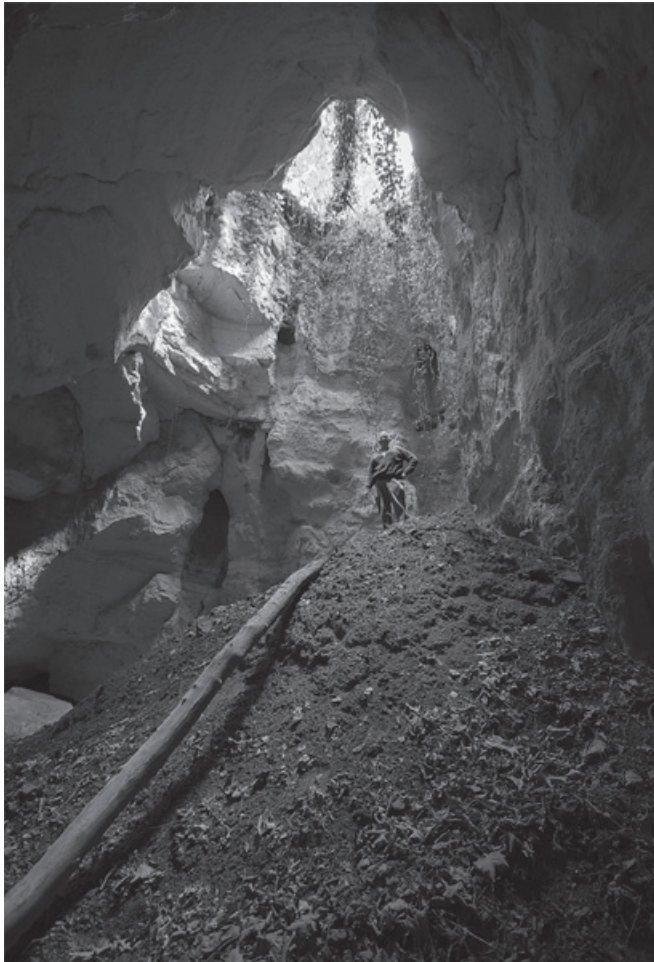
heeft tot veel gevaarlijke situaties en meerdere instortingen geleid. De resoluties die het kapittel nam m.b.t. deze illegale werkzaamheden te Berg zijn in duidelijke bewoordingen weergegeven..

5 Exploitatie van de mergelgroeven te Heer

Nu verder met de vermeldingen van de mergelgroeven van het kapittel in de schepenbank Heer. Het zou hier kunnen gaan om de ‘Heerderberg’ (Van Wijngaarden 45) en de ‘Keerderberg’ (Van Wijngaarden 46, 47 en 48).

Uit veldonderzoek is gebleken dat de winning van mergel in de Heerderberg aanmerkelijk eerder van start gegaan is dan in de Keerderberg. Dit is af te leiden uit de gebruikte werkwijze. In deze groeve is verder een flinke ‘touwlaag’ aanwezig. De hardheid van deze mergel zorgde er voor dat de blokken die uit deze groeve kwamen vooral gebruikt werden voor funderingswerkzaamheden.

De groeve werd op veel plaatsen tot net onder de deklaag ontgonnen. Dat heeft er voor gezorgd dat op meerdere plaatsen instortingstrechters ontstaan zijn waar men een doorkijk heeft naar het erboven gelegen bos. Op één plaats is er een zeer grote instortingskrater aanwezig van om en nabij de 60 meter in doorsnede. Vanaf de bodem van deze krater kijkt men tegen de rechte mergelwanden aan. Het lijkt alsof het boven de groeve gelegen bos over de gehele oppervlakte van de instorting mee omlaag gevallen is. Vanuit deze instortingskrater kan men op meerdere plaatsen in deze mergelwanden de bovenkant van een aantal gangen waarnemen van het deel van de groeve dat deze instorting overleefd heeft.

AFBEELDING 22: In de Heerderberg werkte men tot vlak onder de deklaag. Dit heeft tot meerdere instortingen geleid. Foto: Rob Heckers.

Dit heeft waarschijnlijk zeer lang geleden plaatsgevonden. Het heeft mogelijk mede geleid tot de start van het exploiteren van de Keerderberg. Uit het hierboven beschreven onderzoek is verder gebleken dat na deze grote instorting nog op grotere schaal mergelwinning heeft plaatsgevonden in de Heerderberg. Dat blijkt o.a. uit karrensporen die omhoog richting de grote instortingskrater leiden.

De eerste keer dat het kapittel een groeve in Heer vermeldt is 1554. Dan is er in een archiefstuk sprake van de ‘*Vossegaete nae St. Servaesberch*’. Waarschijnlijk heeft men het dan over de hierboven besproken instortingskrater van de Heerderberg. Dit lang geleden ingestort deel van deze groeve, wordt in de volksmond nog altijd ‘de Vossenkuil’ genoemd. Uit opschriften blijkt dat het een bekende plek was voor de inwoners van Heer om op vossen te jagen.

Zoals hierboven beschreven is de exploitatie van de Keerderberggroeve mogelijk pas gestart toen zich in de Heerderberg die grote instorting heeft voorgedaan. In het themanummer dat de periode tussen 1600 en 1800 behandelt zal hier nog nader op in gegaan worden.

De eerst volgende registratie m.b.t. mergelwinning in Heer dateert van 26 januari 1590. Helaas wordt dan niet vermeld om welke groeve het gaat. Volgens de resolutie mocht in 1590 ene Theodorus Dolman, onder voorwaarden, blokken breken. *“Op 26 januari 1590 hebben de heren van het kapittel aan Theodorus Dolman toegestaan 200 stenen uit de groeve van Heer uit te kappen op zijn eigen kosten, op voorwaarde dat hij*

AFBEELDING 23: Theodorus Dolman moest iets bijdragen aan de restauratie van de kerk te Heer. Tekening 'Heer int Land van Overmaas 1632'. Bron: Wikipedia.

genoemd getal niet te boven gaat en dat hij iets bijdraagt voor de restauratie van de kerk van Heer.”

5.1 Blokken voor de fortificatie van Maastricht

De vestingwerken van de stad hadden tijdens de Tachtigjarige Oorlog bij de belegering van de stad door Farnese, de hertog van Parma, veel te lijden gehad. Het herstel en de uitbreiding van de verdedigingswerken duurde vele jaren. Daarom werden in 1592, 1594, 1598 en 1599 door het kapittel meerdere malen grote hoeveelheden mergelblokken uit haar groeves ten behoeve van herstel van de vestingwerken geschonken. In 1594 kwam er voor dit doel ook al een grote hoeveelheid blokken uit de groeve te Zichen.

In de volgende resolutie d.d. 3 april 1592 vragen twee vertrouwensmannen van de stad een aantal van 3000 blokken. Dit aantal was klaarblijkelijk al eerder toegewezen. Hier is echter in de archieven niets over terug te vinden. Wederom een aanwijzing dat de archieven niet meer compleet zijn. Kanunnik Christiaan Bocholt(z) werd, als rijproost van de schepensbank Heer, opgedragen om toezicht te houden bij de werkzaamheden. Hierbij moest hij zich laten vergezellen door kanunnik Olivier van Eijnatten. Deze was eveneens meerdere jaren in functie als rijproost van de schepensbank Heer. De beslissing van het kapittel staat als volgt in de archieven vermeld:

In de marge van het document staat: *“lapides ad fortificationem oppidi annuuntur ex monte de Heer.”* Dit betekent: *“Stenen uit de berg van*

Heer worden toegewezen voor de fortificatie van de stad.”

“Op 3 april 1592 zijn voor de heren deken en het kapittel, als kapittel bijeen gekomen in de kapittelzaal, verschenen Laurentius Meijs en ....nollens, als vertrouwensmannen van deze stad samen met de heer pensionaris (stadsadvocaat) Meijdaal, en hebben in dank het aanbod aanvaard van 3000 stenen, zogenoemde blokken, voorheen door het kapittel voor de fortificatie van de stad toegewezen aan het bestuur, en zij vroegen (nu), omdat een grote hoeveelheid voor de fortificatie van de stad nodig bleek, of bovengenoemde heren (van het kapittel) de goedheid wilden hebben (nogmaals) gratis 3000 gelijke stenen toe te wijzen. Daarop hebben de heren (van het kapittel), nadat de vertrouwensmannen zich hadden

teruggetrokken, na rijp onderling beraad aan het bestuur bij wijze van bijzondere gunst nog eens 3000 stenen toegewezen, ten laste van het kapittel. De zorg voor het breken van de stenen dragen zij op aan de heren Christiaan Bocholt, rijproost, en aan de heer Olivier uit Eynatten, geheten Liechtenborch.”

40 De werkzaamheden aan de vestingwerken van Maastricht waren hierna blijkbaar nog niet ten einde en er was nog grote behoefte aan mergelblokken. Op 19 september 1594 vroeg de heer Longevalle als plaatsvervanger van de gouverneur van de stad voor 4000 blokken uit de groeve van het kapittel te Heer. Met de gouverneur werd de vestingcommandant bedoeld. Deze werd ook wel overste of kolonel genoemd. Hij was de hoogste militaire commandant ter plaatse en laatst verantwoordelijke voor alle militaire zaken: garnizoenen, militaire rechtspraak, vestingwerken, de veiligheid van de vesting zowel binnen als buiten de stad. Hij was dus a.h.w. een tweede macht in Maastricht naast en soms tegen het stadsbestuur. Dit werd als volgt geregistreerd: *“Maandag 19 september 1594 hebben de eerwaarde heren deken en kapittel in kapittel bijeen, op aanvraag van de heer gouverneur in deze stad, ingediend door de heer Longevalle zijn plaatsvervanger, waarbij hij het kapittel verzocht zo goed te willen zijn een hoeveelheid stenen voor de fortificatie van de stad toe te wijzen, toegewezen 4000 blokken uit de berg van Heer, met opdracht aan de heren rijproosten zorg te dragen voor het breken van genoemde stenen.”*

Al deze mergelblokken uit de groeve van Heer bleken bij lange na niet voldoende te zijn voor het herstel en de versterking van de fortificatie. Dit is te concluderen uit een rekening die in ‘Bolwerk der Nederlanden’ beschreven staat. Hierin worden door de rentmeester van de Brabantse Domeinen te Maastricht de bouwkosten aan de vestingwerken opgesomd.

Vermeld wordt dat naast de blokken uit Heer dat jaar o.a. nog eens 10.300 zachte mergelblokken, ‘dickstucken’ genaamd, gebruikt zijn. In deze publicatie staat verder beschreven dat de stad twee derde van de kosten der versterkingen voor eigen rekening diende te nemen. Daardoor gingen de stedelijke financiën er door de voortdurende werkzaamheden zeer op achteruit.

Dat de breekwerkzaamheden ten behoeve van de fortificatie van de stad een langdurige klus waren voor de blokbrekers uit Heer blijkt nog eens uit de aantekening die het kapittel op 6 april 1598, 4 jaar later dus, weer daarover maakte. Er werd een afvaardiging van drie kanunniken naar de groeve(s) in Heer toe gestuurd om de werkzaamheden met de blokbrekers te bespreken. Hierbij weer kanunnik Grootheijnen en Liechtenborch. Laatstgenoemde werd overigens meerdere malen als terzake deskundige belast met het toezicht in de mergelgroeven van het kapittel. Bijvoorbeeld: *“Op 6 april 1598 wordt aan de heren Grootheijnen, Liechtenborch en aan de rijproost opgedragen om het werk te bespreken met de blokbrekers die stenen breken uit de berg van Heer welke gevraagd werden door de heer gouverneur voor de fortificatie van de stad.”*

Na de grote hoeveelheid stenen die uit de groeve van Heer reeds richting de vestingwerken van de stad Maastricht gegaan zijn, werd er op 5 februari 1599 al weer een volgende partij gereserveerd. Volgens de resolutie diende Kanunnik Brockart als rijproost ervoor te zorgen dat de stenen naar de bouwwerf getransporteerd werden. Er werd in het document verder nadrukkelijk vermeld dat deze ook toezicht moest houden in de groeve van het kapittel te Berg. De heer Brockart, die rijproost ‘aan de overkant van de Maas’ was, was toen verantwoordelijk voor zowel het toezicht op het breken van stenen te Berg als ook te Heer. Dit is eerder besproken in paragraaf 2.4.

AFBEELDING 24: Landschap Heerderberg nabij de grote instorting ook wel 'Vossenkuil' genoemd. Foto: Rob Heckers.

“Op vrijdag 5 februari 1599 hebben de eerwaarde heren vicedeken en kapittel, in kapittel bijeen, aan de heer Brockart, rijproost aan de overkant van de Maas, opgedragen ervoor te zorgen stenen aan te voeren uit de berg van Heer voor de fortificatie van de stad. De heer Brockart moet ook toezicht houden op het breken van de stenen in Berg.”

5.2 Vermeldingen rijproost Meijs, rijproost Christiaan Bocholt en kanunnik Liechtenborch

In het boven (5.1) besproken document d.d. 3 april 1592 worden kanunnik Laurentius Meijs, kanunnik Olivier uit Eynatten, geheten Liechtenborch en rijproost Christiaan Bocholt vermeld. Meijs zijn we al eerder tegengekomen als pachter van de groeve te Zichen (1556) en

AFBEELDING 25: Landschap Heerderberg. Deze groeve is letterlijk 'uitgemergeld'. Er heeft veel roofofbouw plaatsgevonden. Foto: Rob Heckers.

ook als rijproost te Heer (1592). We komen hem in de archieven verder tegen bij een interessante melding. Het kapittel beval toen namelijk in zijn vergadering d.d. 15 juli 1613 aan rijproost Laurentius Meijs om in Heer en Berg te laten afkondigen dat, noch in, noch buiten de dorpen, geweren gedragen mochten worden. Verder werd het schieten ermee zowel overdag als 's nachts verboden.

De op het einde van de resolutie genoemde kanunniken Bocholt en Eynatten komen we in de archieven van het kapittel eveneens gezamenlijk in een andere situatie tegen. Ze hadden namelijk samen zaken gedaan en die bleken niet zo goed verlopen te zijn.

AFBEELDING 26: Landschap Heerderberg. Hier is gewerkt op meerdere niveaus. Ook hier heeft roofbouw de situatie zeer onstabiel gemaakt. Foto: Rob Heckers.

42

Rijproost Eynatten van Lichtenborch huurde op 15 april 1593 van het kapittel het onroerend goed dat bekend staat als kasteel 'de Damp' (Damme of Dam) in de schepenbank Heer. Waarschijnlijk behoorde dit goed toe aan de adellijke familie van Scharm. Tot begin jaren '60 van de vorige eeuw waren de resten van de grachten van het kasteel nog in de weilanden waar te nemen. Het goed komt in de archieven van het kapittel voor tussen 1593 en 1755. De huurprijs die Liechtenborch moest betalen was 22 vat rogge. Dit bedrag is een mogelijke aanduiding dat van het kasteel niet meer veel over was. In het contract staat vermeld: '*locus seu preadium*', wat staat voor huis, huisplaats of landgoed.

Rijproost van Liechtenborch was waarschijnlijk niet tevreden over het door hem gehuurde goed, want hij wilde er een week later al weer vanaf. Het kapittel hield hem echter gewoon aan zijn contract. Hij vond in kanunnik Bocholt een geschikte onderhuurder. Deze overeenkomst

was van kracht tussen 1593 en 1597. Toen voldeed Bocholt niet meer aan zijn verplichtingen. Mogelijk ook een aanwijzing dat het goed volgens laatstgenoemde kanunnik de huurprijs niet waard was. Rijproost Liechtenborch liet het hier niet bij zitten en vorderde het goed in 1597 terug. Dit gebeurde met instemming van het kapittel. Dat blijkt uit het feit dat in de kapittelvergadering d.d. 11 augustus 1597 besloten werd dat Liechtenborch weer het gebruiksrecht van het goed kreeg als de onderhuurder binnen een jaar niet aan zijn verplichtingen voldaan had. Na de dood van de kanunnik in 1605 werd het goed voor 3 jaar verhuurd tegen de som van 30 $\frac{1}{2}$ gulden aan Joannes Salomon.

Kanunnik Bocholt komen we verder tegen in 1598. Toen kreeg hij van het kapittel opdracht om, samen met de rijproost van Heer, gouverneur Gaston de Spinola te gaan overtuigen dat de geplande inkwartiering van Spaanse troepen te Heer te veel voor de inwoners zou zijn.

6 Toewijzingen van mergel aan kanunniken, kerken en religieuze instellingen

In de archieven van het kapittel van Sint Servaas komen we meerdere toewijzingen en/of schenkingen tegen die het kapittel deed aan kanunniken, kerken of religieuze instellingen. Vreemd genoeg zien we in de periode 1500 - 1586 bijna geen enkele toewijzing van mergelblokken. Een uitzondering daarop vormde een schenking van blokken t.b.v. de kerk van Dilsen in 1541. In 1554 volgde er, na langere tijd stilte, nog

een heel speciale toewijzing. De rentmeester van het kapittel kreeg toestemming om in Zichen een groeve te openen om er er blokken uit te halen. De periode tussen 1586 en 1599 toont een behoorlijk aantal toewijzingen.

6.1 Schenking som geld en 400 mergelblokken kerk te Dilsen

Een uitzondering in eerstgenoemde periode vormt de schenking d.d. 27 april 1541 van 100 'Gelderse Rijders' en 400 mergelblokken t.b.v. de renovatie van het middenschip van de kerk van Dilsen (Dilsen – Stokkem). Gelderse ridders zijn gouden munten die tussen 1509 en 1538 werden uitgegeven door Karel van Egmond. De munt wordt ook wel 'rijdergulden' genoemd.

Doppler bespreekt dit document in het artikel 'Verzameling van charters en bescheiden betreffende het vrije rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht' in 'Publications' 1933. Dit document is opgemaakt tussen Matheus Gebruyrken, als vicedeken namens het kapittel van Sint Servaas en Wilhelm Douven en Aernt Bouthen uit Dilsen. Deze twee personen treden volgens het document namens hun medeburgers op. Het kapittel schenkt deze aanzienlijke som geld vergezeld van de mergelblokken. Dit werd gedaan aangezien het kapittel het tiendenrecht had. Dit is op te maken uit het volgende citaat: *"...die reparatie van den corpus des scheeps der kercken van Dylsen, dat wellich sloop dye gemyntte des voerscreven dorps solden willen vernuwen, opvoeren ende beteren ofte repareren ter Godts eren, gelyck sy dat oeck alsoe myt believe des heren van den Capittelle vurscreven, daertoe hunnen consent gevende, bestanden hebben te doen ende in meyninge synt sullix werck van reparatien der vurscreven kercken voertz te volbrengen myt hulpe ende bystant der heren van den Capittelle vurscreven als die groete thienden aldaer hebbende."*

Naast de schenking van geld en blokken werd in het document opgenomen dat de inwoners van Dilsen zelf verantwoordelijk zouden zijn voor de verdere werkzaamheden. Het benodigde materiaal zoals, stenen, hout, kalk, ijzerwerk, etc. zouden de dorpsbewoners zelf moeten bestellen, leveren en betalen. Daarnaast moesten zij het loon van de werklieden voldoen. Heel interessant is het gegeven dat de 400 schone mergelblokken geleverd zouden worden te Sint Pieter op de Maas of te Maastricht 'opt batte'. De groeve waaruit de mergel afkomstig was werd helaas niet vermeld. Mogelijk zijn de mergelblokken per schip daar naar toe vervoerd. Het verdere vervoer over de Maas per schip richting Dilsen behoort ook tot de mogelijkheden.

6.2 Toestemming om 'een kuijle' te maken

In de archieven van het kapittel werd tijdens het onderzoek een bijzonder document uit 1554 aangetroffen. Dit is eerder beschreven door Peter Jennekens in 'De Grote Berg, zijn ingangen en de bijbehorende stelsels'. Dit betreffende archiefstuk bespreekt de verpachting door het kapittel van het recht om in Zichen een groeve te mogen openen en er blokken uit te mogen halen. Dit tegen een pachtsom van 30 brabantse gulden. Andries Kreyten kreeg, in zijn hoedanigheid als rentmeester van het kapittel, tijdens een vergadering van de kapelaans van de Sint Servaaskerk toestemming om voor eigen rekening een groeve te mogen openen op een stuk land dat aan het kapittel toebehoorde. Dit staat als volgt beschreven : *"...tot sijner wille ende prouffijtte sal moeghen een kuijle maecken op een stuck lant ons toebehoorende...."*

Kreijten kreeg daarbij wel de aanzegging dat hij pilaren van voldoende omvang moest laten staan zodat het erboven gelegen land niet zou verzakken. Zou dit een aanwijzing kunnen zijn dat er al eerder verzakkingen hebben plaatsgevonden ?

“...behoerlijkcke pilaeren laeten staen, opdat het lant boven nijet in en valle....”

Er werd verder nog een voorwaarde aan de pachter gesteld. Indien de blokken uit de groeve gehaald waren, zou de pachter de kuil waar de blokken ‘uitgetrokken’ waren op zijn kosten weer moeten dicht maken. Uit het gebruik van deze term kan men de conclusie trekken dat het hier waarschijnlijk om een schachtontginning gaat. Dit maakt deze toewijzing heel interessant.

“...als die steijne alle onder dit stuck lants uytgebracht sullen sijn alsdan soo sall hij sulcke kuijle daer die steijnen uijtgetoegen sijn, op sijene kosten wederomme toemacken...”

6.3 Schenkingen tussen 1586 en 1599

44

In de jaren 1586 – 1599 werden er evenwel weer heel wat schenkingen van mergelblokken geregistreerd. In deze periode namen de heren van het kapittel ook besluiten over ‘alledaagse’ zaken zoals de toestemming die aan medebroeders gegeven werd om een aantal blokken te mogen breken ten behoeve van de bouw of de verbouwing van een kanunnikenwoning. Dat blijkt uit onderstaande registratie. De naam van de laatstgenoemde kanunnik, Carnotensis, geeft waarschijnlijk aan dat deze uit Chartres afkomstig is. Elders werd deze kanunnik als cantor (zanger) aangeduid. *“Op 12 september 1586 hebben de heren van het kapittel aan kanunnik Johannes Grootheynen toegewezen 45 tot 50 stenen, blokken genoemd, uit de groeve van Zichen. Eveneens ook aan de heer Johannes Carnotensis.”*

Hierna volgen enkele besluiten van het kapittel over stenen die gedolven mochten worden ten behoeve van een aantal medebroeders. Het betrof hier o.a. wederom kanunnik Johannes Carnotensis. Heel opmerkelijk is de

vermelding dat deze 3 sledevrachten kreeg toegewezen. Deze resolutie werd echter 3 maanden nadien weer herroepen.

“Op 20 maart 1587 hebben de heren van het kapittel aan de heer kanunnik Johannes Carnotensis twee of drie sledes(sledevrachten) van Zichen toegewezen.”

“Op 26 juni 1587 hebben de kapittelheren de vroeger gedane toewijzing aan de heer Carnotensis van drie sledes stenen van Zichen herroepen.”

Dan volgt een schenking van blokken t.b.v. bouwwerkzaamheden aan het gasthuis van het kapittel. Deze resolutie is als volgt vermeld: *“Op 8 juli 1587 werd aan de meester van het gasthuis van de kerk stenen van Zichen toegewezen voor het herstel van het gasthuis, op kosten van het gasthuis te delven en af te voeren.”*

Op 24 mei 1594 gingen 100 mergelblokken uit Heer richting de zogenaamde ‘leprozerie’ of ‘lazerij’ die aan de Schamerweg lag ter hoogte van de Eburonenweg. Deze was gesticht in de twaalfde eeuw. Ziekenhuizen voor melaatsen lagen altijd buiten de stad of het dorp aan een van de uitvalstraten. Hier was dus ook druk verkeer en konden de melaatsen veel aalmoezen inzamelen. Bij het beleg van Maastricht in 1673 werd dit gebouw ernstig beschadigd en in 1697 werd het afgebroken. *“Op 24 mei 1594 hebben bovengenoemde heren op aanvraag van de leproserie (melaatsenhuis) aan deze 100 stenen toegewezen uit de berg van Heer, op hun eigen kosten te breken, voor het herstel van hun kerk oftewel oratorium.”*

Hierna worden weer een aantal toewijzingen besproken van mergelblokken uit Heer en Zichen. Het gaat dan weer voornamelijk over donaties t.b.v. medebroeders. In 1594, 1595, 1597, 1598 en 1599 worden blokken

geschonken voor bouwwerkzaamheden aan kanunnikenwoningen. De eerst besproken resolutie van het kapittel betreft mergelblokken uit de groeve te Heer. Het is niet duidelijk of deze schenking aan een kanunnik gedaan wordt. Het feit dat de blokken voor eigen kosten gebroken moeten worden en de bijkomende eis dat hij de rommel bij de ingang dient op te laten ruimen maken dit minder aannemelijk. *“Op 22 juli 1594 hebben de heren van het kapittel aan Dionysius Beltgens 300 stenen (blokken) toegewezen op zijn eigen kosten uit te breken in Heer, op voorwaarde dat hij zorg draagt voor het weghalen van de rommel bij de ingang van de berg.”*

Op 16 januari 1595 worden blokken uit de groeve te Zichen geschonken aan kanunnik Stoters voor herstel van een scheidsmuur tussen zijn tuin en die van kanunnik Liechtenborch. Eerstgenoemde kanunnik komt in documenten uit 1598 voor als rijproost te Heer. In oktober van datzelfde jaar krijgt kanunnik Tumler een niet nader genoemd aantal blokken uit Zichen. Wat opvalt is dat er dan, eind zestiende eeuw, nog altijd in de resoluties gesproken wordt van ‘hakken’.

“Op 16 januari 1595 hebben de heren van het kapittel op verzoek van de heer Godfried Stoters hem stenen toegewezen van Zichen voor het herstel van de vervallen muur tussen zijn woning en die van de heer Liechtenborch. Het hoofd van de (kerk)fabriek hebben zij afgevaardigd om de plaats en het euvel te controleren.”

“Vrijdag 13 oktober 1595 hebben de eerwaarde heren vicedeken en kapittelheren in kapittel bijeen, op verzoek van Walram Tumler hem toegestaan ervoor te zorgen dat stenen in Zichen worden gehakt voor het herstel van zijn kloostergebouwen.”

In 1597 volgt weer een schenking van 150 blokken uit de groeve te Zichen voor kanunnik Henricus Curtius. In 1598 krijgt deze uit dezelfde groeve nog

eens 100 blokken terwijl kanunnik Maffeus 2 karrenvrachten toegewezen krijgt. Dit wel weer met de toevoeging dat de blokken op eigen kosten uitgehakt dienen te worden. Datzelfde jaar volgt onder dezelfde conditie nog een toewijzing van 200 blokken aan kanunnik Rijck: *Op 12 mei 1597 hebben de eerwaarde heren vicedeken en kapittelheren, in kapittel bijeen, aan de heer Henricus Curtius toegewezen 150 stenen oftewel blokken uit de groeve van Zichen.*

“Op 6 april 1598 hebben de eerwaarde heren vicedeken en kapittelheren in kapittel bijeen, op verzoek van de heer Henricus Curtius die stenen van Zichen heeft gevraagd voor het herstel van zijn kloosterwoning, hem toegewezen 100 blokken, op eigen kosten te hakken – evenzo hebben zij aan de heer Maffeus 2 karrenvrachten gelijksoortige stenen toegewezen.”

Bij deze resolutie valt het wederom op dat de term ‘*sumptibus excidendos*’ gebruikt wordt. De klassieke betekenis van ‘*excidere*’ is ‘uithouwen’, zodat in dit geval ‘uithakken’ meer voor

de hand ligt. De meest waarschijnlijke vertaling is dan: ‘op eigen kosten hakken’. Dit is een aanwijzing dat er dan mogelijk nog altijd sprake is van breekwerkzaamheden met de ‘bickel’. Hier zou dus de conclusie uit getrokken kunnen worden dat de overgang van het werken met de zaag als voornaamste gereedschap nog niet overal had plaatsgevonden. Bij de volgende registraties wordt overigens dezelfde terminologie gehanteerd. Bij de twee eerste staat helaas de groeve waar de blokken uit gedolven worden niet vermeld. *“Op 13 april 1598 hebben de eerwaarde heren vicedeken en kapittelheren, in kapittel bijeen, op verzoek van de heer kanunnik Johannes Rijck voor het herstel van zijn kloosterwoning 200 stenen oftewel blokken toegewezen, op eigen kosten te hakken.”*

Het volgende folio begint met de term ‘*eodem*’. Dit staat voor: ‘op dezelfde dag’. Dat geeft aan dat er diezelfde dag meerdere besluiten

genomen zijn. Men begint dan uiteraard niet meer ieder besluit met de vermelding van de datum. Nu betreft het een toewijzing aan de al vaker vermelde kanunnik Liechtenborch. *“Op dezelfde 3 februari 1599 hebben bovengenoemde heren aan de heer Liechtenborgh 200 blokken toegewezen op eigen kosten te breken op voorwaarde dat hij ze gebruikt voor herstel van zijn kloostergebouwen en volstrekt niet anders.”*

Tenslotte een schenking van mergel uit de groeve van Zichen voor een heel apart doel. Het gaat dan om blokken die gebruikt gaan worden voor de vervaardiging van een aantal beelden. Helaas staat er niet bij vermeld welke beelden er vervaardigd gingen worden. *“Op woensdag 3 februari 1599 hebben de eerwaarde deken en het kapittel, in kapittel bijeen, aan de vader van de heer (kanunnik?) Ludovicus Masinus toegewezen 5 blokken uit de groeve van Zichen om daaruit beelden te hakken zoals werd voorgesteld (evt. ‘naar de gegeven schets’)”.*

46

Conclusie en samenvatting

In dit eerste themanummer over de mergelwinning door het kapittel van Sint Servaas hebben we gezien dat bij de exploitatie van de groeves aanvankelijk alleen kanunniken de mogelijkheid kregen om voor de pacht in te tekenen. Naderhand mochten ook ‘buitenstaanders’ per inschrijving meedingen. Deze manier van exploiteren bracht helaas wel met zich mee dat er, tot nu toe, weinig bekend is over de commerciële uitbating van de mergel in Zichen. Uit de documenten blijkt dat de mergelwinning te Zichen voor het kapittel van Sint Servaas zonder meer de voornaamste was. Daarnaast kan men stellen dat het kapittel een van de belangrijkste exploitanten van de ‘Grote Berg’ was.

Ik hoop een aanzet geleverd te hebben voor verder onderzoek naar eventuele gegevens over de in de documenten genoemde pachters. In het volgend themanummer zal de mergelwinning door het kapittel in de periode tussen 1600 en 1800 behandeld worden.

Dankwoord

Dr. G. Venner voor zijn uitgebreid onderzoek in het archief van het kapittel van Sint Servaas en voor zijn verdere hulp en advisering bij het schrijven. Zonder hem was dit themanummer niet mogelijk geweest.

Kapelaan S. Tagage (overleden 2012) voor zijn hulp bij het transcriberen van de documenten betreffende het conflict tussen jonkheer Tybus en het kapittel van Sint Servaas.

Pater Pieter Roose OSB (overleden 2016) voor zijn hulp bij het vertalen van documenten uit het Latijn, zijn voortdurende stimulering en wijze adviezen.

Mr. Ed de Grood voor het lezen en corrigeren van het concept, de adviezen en de positieve stimulering.

Jacques Konings en Rob Heckers voor het lezen van het concept, advisering en de prachtige foto’s die op mijn verzoek gemaakt werden.

Mevrouw Truus Wanrooy-Roks van het Regionaal Historisch Centrum Limburg voor haar hulp bij het onderzoek naar het document betreffende het geschil tussen jonkheer Tybus en het kapittel.

Johan Janssen voor zijn hulp bij onderzoek in de Grote Berg.

Peter Jennekens voor het digitaliseren van de plattegrond van Sichen, Sussen, Bolre uit 1920.

Mike Lahaye van de gemeente Riemst voor advisering.

Henk Ramakers voor geleverde foto’s.

Drs. ing. Joep Orbons voor geleverd kaartmateriaal.

Ton Breuls voor zijn ondersteuning, advisering en stimulering.
Coen en Sanne van 'Landgoed Heerdeberg' voor de medewerking aan het onderzoek in de Heerderbergroeve.

Gebruikte bronnen en literatuur

- P. Bouchat**, Le tribunal des XXII au XVIIIe siècle, Kortrijk 1986.
- P. Doppler**, 'Verzameling van charters en bescheiden betreffende het vrije rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht', bijeengebracht en in regestvorm uitgegeven (vervolg) [1370 - 1460], in 'Publications' (jaarboek L.G.O.G.) 68 (1932); blz. 263, nr. 401; blz. 266, nr. 406.
- P. Doppler**, 'Verzameling van charters en bescheiden betreffende het vrije rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht', bijeengebracht en in regestvorm uitgegeven, tweede deel, 1461 - 1795, overdruk uit: 'Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg à Maastricht', Maastricht 1933 - 1935; blz. 46, nr. 660; blz. 48 en 49, nr. 663; blz. 61 en 62, nr. 677; blz. 67, nr. 683; blz. 74 en 75, nr. 694; blz. 126, nr. 763; blz. 151, nr. 797; blz. 163 en 164, nr. 814; blz. 242, nr. 763; blz. 244 en 245, nr. 767; blz. 246, nr. 887; blz. 261 en 262, nr. 903; blz. 272, 273 en 274, nr. 917; blz. 280 en 281, nr. 815.
- R.A.W.J. Hackeng**, Het middeleeuws grondbezit van het Sint Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas - Rijn, Publicaties van het Regionaal Historisch Centrum Limburg nr. 1, Doctoraal proefschrift Universiteit Amsterdam 2006, pag. 21, 22, 73, 94, 95, 121, 137, 144, 154, 168, 418, 558.
- P. Jennekens**, 'De Grote Berg, zijn ingangen en de bijbehorende stelsels', Hoeselt 2016, pag. 162, 163, 164.
- J. Knubben**, 'De grotten van Heer', in SOK Mededelingen nr. 20, Maastricht 1992.
- J. Knubben**, In en om de Geulhemmergroeve, Maastricht 2008. Pag. 63, 64, 65.
- J. Knubben**, 'Archiefsprokkels mergelwinning', in SOK Mededelingen nr. 50, Maastricht 2009.
- RHCL**, archief kapittel Sint Servaas Maastricht, 14.Boo2A, inv.nr. 1. Folio 287, Folio 526 - 527.
- RHCL**, archief kapittel Sint Servaas Maastricht, 14.Boo2A, inv.nr. 2. Folio 98 verso, 113, 163, 178, 180 verso, 189, 191 verso, 192 verso, 213 verso, 231, 261, 234 verso, 236, 239, 248 verso.
- RHCL**, archief kapittel Sint Servaas Maastricht, 14.Boo2A, inv.nr. 3: Folio 17, 52, 71 verso, 73 verso, 80 verso, 92, 102 verso, 117 verso, 122 verso, 145 verso, 146 verso, 158, 158 verso, 159, 159 verso.
- RHCL**, archief Klooster der Kruisheren Maastricht, inv.nr. 14.Do23; 332: folio 4, 6, 7, 9, 9-verso, 10-verso, 11-verso, 12, 12-verso, 15-verso, 18-verso
- Dr. P. Ubachs, Drs. I. Evers**, Historische encyclopedie Maastricht, Zutphen 2005.
- Dr. P.J.H. Ubachs**, Handboek voor de geschiedenis van Limburg, Maaslandse Monografieën 63, Hilversum 2000.
- J.M. van de Venne**, Geschiedenis van Heer, Heer 1957.
- Van Der Veken**, 'Samenvatting van en commentaar op het studierapport Sint Servaaskerk 1975', in 'Publications' (jaarboek L.G.O.G.) (1982); blz. 219, 222, 229, 230 en 231.
- F.S. van Westreenen**, 'Wie een kuil graaft voor een ander', in SOK Mededelingen nr. 9 blz. 20 t/m 23, Maastricht 1986.
- A. van Wijngaarden**, Ons Krijtland Zuid-Limburg Deel 3, De ondergrondse kalkgroeven van Zuid-Limburg. Wetenschappelijke mededelingen K.N.N.V. nr. 71-november 1976.

Colofon

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

BASISONTWERP

Jos Bruystens, grafisch ontwerper, Maastricht

LAY-OUT & OPMAAK

Van de Manakker, grafische communicatie, Maastricht

DRUK

Grafgroep Zuid, Swalmen

REDACTIEADRES

Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@telenet.be

FOR SUMMARIES IN ENGLISH, PLEASE CONTACT THE EDITOR AT

Editor SOK Mededelingen
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@telenet.be

De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is geassocieerd met Subterrania Britannica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES

€ 8,50 inclusief verzendkosten
door overmaking via bijgevoegde betalingsbrief
op rekeningnummer
IBAN NL71 INGB 0002 2055 89
BIC INGBNL2A
t.n.v.: Natuurhistorisch Genootschap in Limburg
Kapellerpoort 1, 6041 HZ Roermond

LOSSE VERKOOP

€ 8,50 tegen contante betaling op het redactieadres.
De SOK Mededelingen zijn te bestellen door € 10,00 (inclusief verzendkosten)
over te maken op ING-rekening: 429851 (buitenlandse betalingen:
BIC: INGBNL2A en IBAN: NL31INGB0000429851) ten name van het
Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap te Roermond
(publicaties@nhgl.nl).
Vermeld bij omschrijving de gewenste publicatie en daarnaast uw adres,
postcode en woonplaats.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts
toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1382-2608

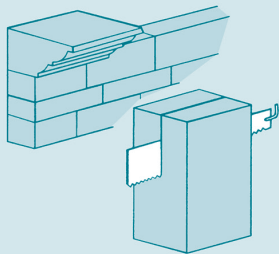

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Provincie Limburg en de gemeente Riemst

Mergelbouwsteen *P. Kleijnen*

*Bergstraat 31
6301 AB Sibbe
Valkenburg a.d. Geul
Telefoon 043-6014460*